

Arany János folyóiratai „nemzeti és társadalmi kérdések” erőterében¹

Lauka Gusztáv Arany Jánosra visszaemlékezve a következőket vetette papírra: „Politikával soha sem foglalkozott, talán ezért nem féltkezőhöz lehet legközelebb föltenni jelleméhez. Akik vele gyakrabban érintkeztek, azt állítják: hogy nem örömezt vett részt még politikai vitatkozásokban sem.”² Arany költői életműve azonban mintha nem ezt tükrözné, hiszen ha nem is a politikai költészet jellemezte elsősorban azt, a legkülönbözőbb időszakokban kifejezett politikai érdeklődésről és értéktételekről tanúskodó versek kerültek ki keze alól. Különösen ez a helyzet, ha a nyilvánosság szeme elől életében elzárt törekvéseit is számitásba vesszük. Egyáltalán nem tűnik légből kapottnak Németh G. Béla kijelentése, mely szerint „Arany eredendően politikus alkot. Nagy újságolvasó volt már Szalontán és Köröson is. Pesten szinte naponta rőtöltött néhány óráit Kemény Naplójának szerkesztőségében, lapozgatta a külföldi újságokat, kérdezte s hallgatta híreikről, kommentárjaikról a szerkesztőt. A magyar politikai élettel (de a szorosabban vett társadalmival is) itt került a legszélesebb skálán kapcsolatba.”³

1848–1849 sodró lendületű hónapjaiban, ha rétván, habozva és időnként kétséggel teli szívvel is, de tett lépéseket arra, hogy mellekszerreplőként aktív vájlják a politikai színtéren (országgyűlési képviselőjelöltség elfogadása, a Nébarát című lapban megnyilvánuló politikai publicisztikai és költészeti revékénység), 1849-ben azonban vége szakadt politikai aktivitásának. A neoabszolutizmus kényszerű politikai apátja után újrainduló politikai küzdelmek közepette is minden kínálkozó alkalommal tudatosan távol tartotta magát a politikai arénától, pedig lehetőségek adódtak volna a belépésre.⁴

¹ A tanulmány a NKEFH Allamhatalom és politikai sajtó Magyarországon (1861–1875) című kutatási programja (K 119 664) keretében készült.

² Lauka é. n.: 106.

³ Németh G. 1981: 61; Németh G. 1976: 449; Barra 1953: 136; vö.: „Meggzokram volt már fülem körül a politika szárazalmának folyronos dörömbölését...” Arany levele Csengery Antalnak, Nagyköros, 1859. július 1. Arany 2004: 309.

⁴ Arany elutasította a Szalontán és Nagyvárad városában felajánlott országgyűlési képviselőjelöltséget. Arany 2004: 521, 523, 538–539. Nógrád megye tiszrelebeli főjegyzővé választotta, amit a Pesti Naplóban megjelent nyilatkozatában egy távolító geszussal „a sanyaru idők viszonagságain öntalalás nélkül átvetgödört nemzeti költészet”-nek tulajdonította. Pesti Napló 12. évf. 65–3331. sz. 1861. március 19.

Az 1860. október 20-án kihirdetett októberi diplomában Ferenc József a neoabszolútizmus, a korlátlannak tekintett uralkodói szuverenitásra alapozott kormányzati rendszer évei után visszatérést hirdetett a korlátozott alkotmányos kormányzáshoz Magyarországon, a magyar kancellária és helytartótanács után újjalakulhattak a megyei önkormányzati testületek és tisztikarok, majd 1861 áprilisa és augusztusa között újra ülésezhetett a magyar országgyűlés. A konzervatívok kis csoportja kivételével a magyar politikai elitet egyesítette az 1848-as jelszó, ha annak értelmezésében már elérhettek is az álláspontok, s amögött az 1849-es Függetlenségi Nyilatkozat irányvonalát követők is meghúzhatták magukat. Deák Ferenc országgyűlési feliratai az értelmezési lehetőségek közül azt kanonizálta, amely '1848-as program alatt a Barthány Lajos vezette első magyar kormány perszonálunios célkitűzéseit hirdette, azt az 1848-ban kivívni kívánt eszményt, hogy Habsburg fősség alatt Magyarországot független államná tegyék. Hirtelen megnyílt tehát a politikai véleménynyilvánítás és cselekvés tere, de maradtak korlátok is. A diplomában bírodalmi közös ügyeknek minősített területeken az uralkodó érvényben lévőnek minősítette a korábbi szabályozást, így a rendőrségi szervezet s azzal együtt a lap- és könyvkiadást újfő korlátozások is érvényben maradtak, ha a szigorú előírásokat minden tekintetben érvényesíteni nem is volt erre egyelőre a bécsi kormányzatnak. Az államrendőrségi tevékenységhez sorolt sajtófelügyeleten, színházfelügyeleten, az egyesületek engedélyezésén és tevékenységük kontrollján keresztül a bírodalmi hatalmi centrum továbbra is széles körű befolyást gyakorolhatott a magyarországi kulturális intézményrendszer működésére.⁵

Népnevezeti idól a neoabszolútizmus hétköznapjaiban

1860 ősze Arany életében is korszakhatárt jelentett, hiszen elávozza Nagykőrösről, feladva a számára egyre terhesebbé váló tanári hivatást, Pestre költözött, a Kisfaludy Társaság frissen megválasztott igazgató-titkáráként és folyóirat-szerkesztőként más társadalmi közegebe került. Igen sajátos volt a pozíciója a magyar kultúrában: az 1850-es évek második felétől formálódó „népnevezeti iskola” által piedesztálra emelt nemzeti költőként már életében a klasszikusok között találta magát a Gyulai Pál és Csengery Antal által szervezett, ún. irodalmi Deák-párt erőfeszítései nyomán. Az „egyfajta érinheretlen népi nemzeti idollá merevítés” távol állt Arany személyiségétől és életvitelétől, de a feladatot – népi kultúrában gyökerező nemzeti kultúrát teremteni – maga is fontosnak és személyes

hivatásának tekintette.⁶ A nemzeti közösség és költőjének azonosítása folytán a liberális nemzeti politikai elit saját maga szeretéiről és történetéről alkotott „nagy nemzeti narratívájában” értelmeződött Arany személyes életútja és költészete is: a reformkor hivatott küzdelmei után 1848/1849-ben a nemzet kivívta modernizációját és nemzeti függetlenségét a Habsburg bírodalmi kereteken belül. A bírodalom bécsi vezetése azonban az uralkodó család hangadó tagjaival az egységes Habsburg nagyhatalom álmában élve támadást indított a magyar kormány ellen, s katonai erővel, orosz segítséggel vértbe fojtorták a függetlenséget. A nemzet legjobbjai külföldre kényszerültek, az idehaza maradtak a passzív rezisztencia konokságával demonstráltak ellenzékiségüket. Az állhatatos ragaszkodás végül meghozta gyümölcsét: megőrt az uralkodói abszolútizmus ereje, s az uralkodó népeivel együttműködni kényszerült.

Ennek a „nagy nemzeti narratívá”-nak a keretébe kellett beilleszteni Arany pályaképet is, nem lehetett pusztán költő, hiszen a nemzeti kultúra ügye szorosan összefonódott a politikai küzdelmek áramával. Az utóbbi évek Arany János-szakírodalma azonban alapvetően megkérdőjelezte ennek az elbeszélésnek a használhatóságát az Arany-életmű történeti szempontból alapvetően fontos elemeire nézve.⁷

Arany sógora, Ersey Sándor visszaemlékezése szerint Arany 1848 előtt segédjegyzőként sem vett részt Nagyszalonra politikai közéletében, leginkább csak jegyzői feladatokat vagy kifejezett felszólításra nyilvánított véleményt, s a politikai párharcoktól mindig távol tartotta magát – *Az elveszett alkotmány* is arról tanúskodik, hogy a megyei politikálás világa inkább taszította. De Ersey azt is állítja, hogy amennyiben megváltasztorrák volna Aranyt, 1848-ban sem fogadta volna el a parlamentti képviselői megbízatást.⁸ Ez utóbbiban persze kételkedhetünk, de az világosnak tűnik, hogy 1848–1849-ben sem beszélhetünk Arany esetében a nagy nemzeti vállalkozás sikerébe vetett feltétlen bizalomtól és lelkesedéstől,⁹ az 1850-es évek nemzeti ellenállását tekintve Milbacher Róbert szavaival élve „Arany János alakjában inkarnálódó (ellenálló, szenvedő, emlékező, gyászoló) nemzet”¹⁰ koncepciója kérdőjelezhető meg. Nem tudjuk, igaz-e van-e Milbacher Róbertnek, aki felteveli, hogy Arany képe és értékelése a bírodalom és szabadságharc időszakáról 1849 után a Kemény Zsigmond két röpirata (*Forradalom után*, *Még egy szó forradalom után*) által kifejtett kritikus attitűdhöz állt közel, mely Kossuth Lajosban a feltölelen, álmódózó izgatót látta, aki tragédiába sodorta a nemzetet. (A *nagyvilági cigányok* megalapozhatja ezt az álláspontot, de nem ismerünk egyetlen direkt állítást sem, amelyet

Szabad György beszámol arról, hogy Pest megye bizottmányja pedig egy a közoktatás kérdésében kiküldött bizottság tagjává választotta Aranyt. Nincs tudomásunk arról, hogy erre reagált volna. Vö. Szabad 1967: 357.

⁵ A sajtószabályozást és a sajtóviszonyokat tekintve lásd: Deák 2013: 625–654.

⁶ Lásd például: Milbacher 2009: 34, 79, 130, 227; Szegegy-Maszák 1972: 291–358; Davidházi 1994: 76, 141–149; Davidházi 1998: 76–77.

⁷ Összefoglalóan lásd Milbacher 2009.

⁸ Ersey 1883: 30, 37, 41.

⁹ Vö. Voinovich 1929: 214, 223, 252–253. Ugyanakkor az, hogy már a Függetlenségi Nyilatkozat után, 1849 májusától vállalt két hónapra keresztül hivatalnokai posztot, elkötelezettségére utal.

¹⁰ Milbacher 2009: 263.

Aranynak 1848–1849 eseményeiről utólag tett.) Ám azt bizonyítottuk vehetjük, hogy bármit is gondolt Arany a szabadságharc egyes eseményeiről és vezetőiről, s bármennyire is őrizte az 1848-ban meghirdetett eszményeket, személyes életében megköötötte azokat a kompromisszumokat, melyeket a társadalom tagjainak legtöbbségére megköötött: kisegítő, napidíjas írnoki állást vállalt, a nagykőrösi években született önéletrajzában elhatárolódott a forradalmi időszak politikai hagyományától, saját egykori politikai publicisztikájáról pedig hallgatott, a szakállát levágatta, a *Családi kör* című versben a kiadó kérésére törölte a forradalomra közvetlen módon utaló részeket.¹¹ Miközben költségtérben és magánélet busongó, visszaemlékező gesztusában¹² is az értékőzést hirdette – azt nyilvánosan és a politikai hatalmat bármennyire is kihívó formában demonstrálni legfeljebb egy-egy indulattól fűtött pillanatban volt hajlandó.¹³ Ugyanakkor távol tartotta magát a politikai hatalom képviselőitől és a nyílt hódolati gesztusoktól.¹⁴ S ha a politikai hatalom szándékaival szembeni fellépés lehetséges körét nagyon szűknek is látta, amit megtehettek látott saját és családja megélhetésének kockázatára nélkül, azt megrettegte, például a német oktatási nyelv bevezetése elleni akciók során.¹⁵ Egyetérthetünk Milbacher megállapításával, miszerint „kibékíthetetlen ellentmondás feszülhetett a heroikus, eltökélt és rettenthetetlen emlékező bárdköltő mítosza és a túlélésre kényszerülő, a mindennapi megélhetésért küszködő, ennek érdekében kínos kompromisszumokat is felvállaló, ugyanakkor nyilvánvalóan elkötelezett (magán)ember helyzete és önképe között.”¹⁶ Mindent fizikai és lelki állapotának akut problémái, a depresszív tünetekkel való mindennapos küzdelem nyilvánvalóan tovább súlyosbította. Nem meredett azonban hamis pózba, nem gondolta és nem is hirdette magától, hogy ő a nemzeti ellenállás mintaképe, s nem kért számon másokon sem olyan maximákat, melyeket maga sem volt képes követni.¹⁷ Miközben a magyar politikai elit 1860–1861-ben a kollektív amnézia jegyében igye-

¹¹ Vö. Benkó 1897: 53–54; Benkó 1908: 5–6, 24–28; a *Családi kör* esetéről lásd Milbacher 2009: 31–32.

¹² Ágai 1892: 304–305. Vö. Kerényi 2002: 309.

¹³ Vö. Rozvány György visszaemlékezésével *A Koldus ének* című költemény nyilvános felolvasásáról: Arany 1989: 101.; Arany 1850-es évekbeli lelki állapotáról lásd még: Németh G. 1971: 75–80.

¹⁴ Míg 1858-ban nem is lehetett kérdéses, hogy a nagykőrösi református gimnázium tanári karának tagjaként ki kell vonulnia a kormányzó köszöntésére (vö. Arany 2004: 231.), 1860 nyarán megpróbált kibújni a személyes részvétel alól. Szabó Károly levele Gyulai Pálnak, Nagykőrös, 1860. június 16. Versey 1914: 230.

¹⁵ Benkó 1897: 81–82. Persze a német tan nyelv bevezetése esetleg tanári katedrójuk kényszerű elhagyásával is járhatott volna. Vö. Arany levele Pompéry Jánoshoz, Nagykőrös, 1857. július 30. Arany 2004: 88.

¹⁶ Milbacher 2009: 286.

¹⁷ A hivatalvállalást nem rótt meg másokat sem. 1854-ben például sógorának a következőt írta: „Laktos ur, a mint látom, megmaradt főbírónak, ez szerencse Szalománra nézve, hogy nem hoztak a Bánáthól vagy Bukovinából valakit.” Arany levele Ercsey Sándorhoz, Nagykőrös, 1854. június 21. Arany 1982: 445.

kezett elfeledni a megelőző években kötött személyes kompromisszumait,¹⁸ s a törvényrelelnnek tekintett kormányzattal szemben visszamenőleg a teljes passzív rezisztenciát minősítette egyedül elfogadható magatartásformának, a hivatalvállalókat – hacsak nem akadt helyi befolyásos patrónusuk – erkölcsi halottnaknak minősítették. Arany inkább szembenézett a személyes tanulságokkal: a politika kötötől kilönyvélva az irodalom körében kereste saját helyét, visszautasítva e két szféra egymásba járszását.¹⁹ A körülötte formálódó közösségi kultuszról berzenkedve „poetikai és nem politikai-kulturális kontextusban próbálja önmagát definiálni”, a „nemzeti-közösségi médium”-szerepről távolaságot tartva,²⁰ s kifejezetten kerülte, hogy valamely fellépése politikai színészetté demonstrációként értelmeződhessen, inkább lemondott róla.²¹ Sőt, megjegyzése 1856-ban, miszerint „vezérszéklet lehet irni meggyőződés nélkül is, de jó verset nem”,²² még többet is sejtet a tudatos távolaságtartásnál – a reformkori nemzeti politikai küzdelmek iránti ellenszenv mintha a politikai pártküzdelmeknek az archaikus elemekből sokat megörzítő modern eszköztárára is transzponálódott volna.

Ugyanakkor a formálódó irodalmi Deák-párt célkitűzéseivel s azok politikai vertületivel egyetértett. Vallotta, hogy a politikai passzivitást a kultúra- és művelődésfejlesztés terén kifejtett aktivitással kell párosítani, a nemzeti program súlypontja a művelődés kell legyen.²³

A „mindent elnyelő politikai életkérdések” erőtérben

1860 szeptembere és 1865 nyara között Arany tevékenységének súlypontja a lapkiadás és -szerkesztés volt, ezért a Szépirodalmi Figyelő és a Koszorú számai alapján részünk kíséreltet arra, hogy bemutassuk, Arany folyóiratait hogyan írta át először az 1860. október és 1861. november eleje közötti alkormányos év lelkes atmoszférája és lázas tenni akarása, majd azt követően a Schmerling-provizórium eltökélt várakozása – ha nem is eltökélt szerkesztői koncepcióként, de semmiféleképpen sem a szerkesztő intenciói

¹⁸ A magyar történettudomány az utóbbi években igencsak kikezdte az 1850-es évekbeli passzív rezisztencia tömeges voltáról hirdetett korabeli képzeteket. Vö. Pap 2003; Benedek 2003; Benedek 2006.

¹⁹ Nem tekinthetjük lényeges tényezőnek Arany döntésében, de megemlíthetjük, hogy amennyiben elvállalta volna az országgyűlést követő feladatokat Szalomán, számolnia kellett volna azzal a lehetőséggel, hogy egykori napidíjas munkavállalását a választási küzdelemben szemére hányják az ellenjelölt korresei.

²⁰ Milbacher 2009: 133–137, 271.

²¹ Példákat erre lásd: Arany 2004: 231, 260–261, 275, 278, 344.

²² Arany levele Erdélyi Jánoshoz, [Nagykőrös, 1856. szeptember 4.] Arany 1982: 757.

²³ Vö. erről: Szajbély 2005: 160–161, 178, 209–216.

ellenében. Így felvázolhatjuk, miképpen járult hozzá Arany szerkesztőként a nemzeti mozgalom célkitűzéseinek érvényesítéséhez, s miként őrizte meg autonóm körét az egyoldalú politikai nézőpontra szemben.

Tudjuk természetesen, hogy kockázatos vállalkozás egy folyóirat tartalmából egyensúlyt idézősakra, amikor a nagy politikai felszabadulás közepette is érvényben maradtak az 1852-ben kihirdetett sajtorendtartás szigorú előírásai, melyek tiltották és szigorúan szankcionálták az irodalmi, közművelődési lapok számára a politikai kijelentések terére való kirándulást, az előzetes cenzúra és az utólagos megtorlás eszközzeit kombináló sajtófelügyelet pedig súlyos pénzügyi veszteségekkel és hírosági ítéletekkel az öncenzúra vélekező mechanizmusait erősítette a sajtó munkásaiban: szerzőkben, szerkesztőkben, kiadókban egyaránt. Ráadásul egy irodalmi lapban a társadalmi, politikai környezet elemei leginkább, ha távolról sem kizárólag, az újdonságokat hírül adó rövid hírek rovattán keresztül érzékelhetők, márpedig Arany több formában is kinyilvánította, hogy a híreknek nem tulajdonít szerkesztési gyakorlatában nagy súlyt. Az olvasóitól búcsúzva szerkesztő a Koszorú utolsó számában például így szól: „A napi érteket, apró kősa híreket stb. a Koszorú nem tekinté oly fontosoknak, hogy bő rért s nagy gondor áldozzon nekik. Nem látta se szükségét, se célszerűségét [!] annak, hogy tisztán irodalmi s hetilap lévén, egyszerűszeremind *hírtlap* akarjon lenni, mely megvívja a fővárosi legfrissebb megedmondáka.”²⁴ Arról is tudomásunk van, hogy a Koszorú esetén ennek a rovatnak a szerkesztését Szász Bélára bízta, korábban is részt vehetett a rövidhírek összeállításában Salamon Ferenc, illetve Gyulai Pál, majd fia, Arany László, s Arany nem tarottra feléltlenül szükségessnek, hogy a lapjában megjelent valamennyi állítással és véleményvel egyet keljen értenie.²⁵ Mégis, lapjait átrannulmányozva Keresztury Dezső véleményét magunkévá téve fogtrunk neki a részletes elemzéshez: „mindkét lapjának egészét átszötte a szellemi jelenlét, egyértettség vagy ellenkezés, ötömet vagy kétségeit, a nemzeti művelődés ügyében adott tájékoztatásait jelző, kísértő megjegyzéseivel, glosszáival, üzeneteivel s hasonlókkkal”, „mindenfélre «vegyes» hírnék, a hírekkel, cikkekkel kapcsolatos megjegyzéseknek ő volt a sugalmazója és korrektora: legalább szellemijának nyomait viselik tehát.”²⁶ S valóban, mivel néhány alkalommal szerkesztői jegyzetben elhatárolta magát Arany a rovat szerkesztőjének véleményétől, feltételezhetjük, hogy az ettől eltérő esetekben szemléletmódja és véleménye nem állt messze attól, ami a lap e rovatában megjelent.

Az 1860. november elején megindult Szépirodalmi Figyelő irodalmi lap szerkesztőjeként Arany természetesen elsősorban az irodalom szemüvegén keresztül látarta a körülötte kavargó eseményeket és folyamatoakat – ahogy magánlevelében is ezt tette. Nemzet, társadalom, nyelv és kultúra, politika a kor embere gondolkodásában azonban szorosan összekapcsolódott, s Arany állásfoglalása ezen összefonódásról határozottan kétarcú volt: Miközben úgy nyilatkozott, a politikai élet felpezsdülése, a helyi elitek aktivitásának ugrásszerű növekedése eredményeképp az „irodalmi élénkség” is növekedben van, vissza-visszatérő panasza volt, hogy „a közéleti légtör saturálva van „mindent elnyelő politikai életkérdésekkel”, s 1861 őszén visszatértve is „nyomult és izgatott idő”-ről írt.²⁷ A politikai események felé forduló figyelem, vélte, hátrányos a művészetekre s vele az irodalomra nézve, hiszen az anngy sem oly népes potenciális előfizetői táborrt szétszélészhetti, megoszthatja, miközben a politikai fellendülés az irodalmárokat buzgó tevékenységre sarkallta, közönségünk politikának szentelt figyelve igyekezetüket veszendőbe menni hagyja. A „közönségnek csak napi politika kell” lehangoló élménye egyébként sem csak a politikailag ily aktív időszakok alapélménye volt Arany íróhársai, barátai körében.²⁸ Arany érezhetően aggdódot a lázas politizálás hónapjaiban a már korábban megindult vagy akkoriban induló kulturális vállalkozások maradandóságáért.²⁹

A közönség irodalomtól való elfordulásánál, közömbösségénél azonban még súlyosabb következményekkel járt Arany szerint az, ahogy a közönség egy része kiféjezett politikai elvárásokkal fordult az irodalom felé. Arany és lapja határozottan védelmébe vette az új politikai viszonyok között is a művészet autonómiáját. Harcolt azért, hogy az esszéitíka és a hazafias szempontok különválasztandók a művészeti alkotások megítélésében, s az utóbbiak – a legmagasabb nemzeti eszmények jegyében – sem íhathják felül az előbbieket. Amikor például Zilahy Károly költeményei kapcsán a kritikus Petőfivel és Arannyal egy szintre emelve értékelte Sárosi Gyulát s mindenekelött az 1849-ben megjelent *Ponyvára került Arany Trombita...* című, mint a kritikus írta, „hatalmas művét”, amely a Függelenségi Nyilatkozat kibocsátása után propogálta a magyar kormány függetlenségi törekvéseit a falusi közönség számára, amiért szerzője háromévi börtönbüntetést szenvedett, nem kis politikai bátorságra vallott Arany elhatárolódó szerkesztői jegyzete: „Mint népies, hazafias, igen; mint *mű* nem annyira.”³⁰ (Kiem. az eredetben) Amikor pedig Gróf Bartthyányi Arthurné (Apraxin Júlia) *Honfoglalók* című új drámáját érték olyan vádák, miszerint abban a szerzőnő a forradalom ellen is utalásokat tett

²⁴ Arany János: *A kegyes olvasóhoz*. K III/1. 26. sz. 602. Vö. Új 2002: 53–54.

²⁵ Miklóssy 1985: 661, a Tárca rovat kapcsán Arany nyilatkozatát szerkesztői alapállásáról lásd. Vö. Arany János: *Visszatérítéti*. SZF I. 36. sz. 561–567. vö. Németh G. 1963: 349–360.

²⁶ Keresztury 1987: 205, 206–207.

²⁷ Vegyes c. rovat. SZF I. 25. sz. 399; Uo. I. 7. 14. sz.; Értésítő c. rovat. SZF I. 51. sz. 813.

²⁸ Csengeri ty idézi például: Szajbély 2003: 250.

²⁹ Lásd például a Budapesti Szemle kapcsán: Vegyes c. rovat. SZF I. 11. sz. 175.

³⁰ Betördalom c. rovat. SZF I. 11. sz. 165. De a *Bobertételek* címen megjelent „történeti beszélyfüzet” első kötetéről is megállapította: „Forgatrukk benne. Garibaldi regényes életrajzát adja, s így elég korszerű lehet; de történeti beszélynek nem mondható.” (Kiem. az eredetben) Vegyes c. rovat. SZF I. 24. sz. 382. Több

az összefogás gondolatának álcája alatt, s ez ellen az íróó nyilatkozatot tett közzé, a rövid hírhez terjedelmes megjegyzés társult a lapban: „De tartozik-e általában a dráma, vagy bármely költői mű, az erkölcsiség és a hazafiság legaláltalánosabb érzelmének megtartása mellett valami specifikus politikai irányeszméknek hódolni, – s a közhangulatnak áldozni, mely évről évre, sőt máról holnapra változhatik? Az-e hivatása egy nemzeti színháznak, hogy este azokról viszhangozzék, a mit nappal a poros utcákon, zajongó gyülestermekben és a lapok fővárosi és vidéki phrasisaiban hallotunk? – S van-e valami jogosága azon bíráltnak, mely elkárhoztatja mindazt, a miben nem találja meg épen a mai napra szóló célzásokat. [...] Kivált midőn történeti műről van szó, hogyan kívánhatják, hogy a régi századok férfai és eseményei épen a mai kor sokat változható irányeszméinek kaprijára ütessenek? [...] A költészet és történetírás egyaránt tönkre juttat. Mindkettő az életnek és nemzetnek tanítója és vezetője, nem pedig hízogó udvaroncza és rabszolgája, mely mulattathat néhány perczig, melyet még szerethetünk is talán hűségért, de soha nem becsülhetünk.”³¹ S a politika – hirdette Arany – nem lehet közvetlen megrendelője sem egy műalkotásnak. Az Arany által is nagyra becsült Karona József szobrának kecskeméti avató ünnepsége kapcsán 1861 májusában vad ére az „első rangú” költőket, hogy miért nem nyújtottak be művet a meghirdetett ünnepi verspályázatára. Arany, joggal személyében is találva érezve magát, ismét csak nyomatékostíjta: Ha vannak ilyen költők, „nem az által nyerték az »első rangot,« hogy ihletés nélkül is énekelgettek.»³² A szellem arra fuval, a merre ő akar» – mond biblia.”³³

A hazafiaszkodó közhelyek burjánzása és az ekkoriban született irodalmi alkalmi költemények és beszédek tekintélyes részének magasztosnak hitt frázisos üressége az érzelmi túlfeltöltettség ellenére riasztotta Aranyt. 1860. december végén jelentette meg *Rendületlenül!* című költeményét,³⁴ melynek üzenete keretös volt: a hazafias politikai célok mellett szilárd elkötelezettséget hirdetve, címádsáival egyértelműen Vörösmarty Mihály *Szózatára* utalva, melynek népéneké válása ezekben a hónapokban végérvényesen befejeződött: a *Himnusz* mellett a nyilvános rendezvények (egyházi és világi ünnep, szoboravatások, tisztelgő szertartások, de akár kisdeddóvó intézmények megnyitása is) elmaradhatatlan kötelező kellékévé vált. Ezzel együtt azonban félreérthetetlenül figyelmeztetett Arany az üres jelszóként hangzotartott hazafiság veszélyeire. A „rövid alkotmányosság” hónapjainak egy másik kultikus zenedarabja, a Rákóczi-induló is meg-megjelent

alkalommal is jelezte fennmaradását a kor szellemében hirtelen szaporodó „nemzeti dalkönyvek”, hazafias versek tartalmazól antológiák dívtáira ellen, mondván, csak látszólag rejtszük az irodalmat, s a kiadók ezzel a szerzők mellőzésekével juttatnak anyagot hasznához. Vö. Vegyes c. rovat. SzF I. 29. sz.

³¹ Vegyes c. rovat. SzF I. 19. sz. 303. Németh G. Béla Salamon Ferencet azonosította a glossza szerzőjé-ként: Németh G. 1963: 352.; igen hasonló nyilatkozatot láss „m...-szignóval” (Salamon Ferenc). „Nemzeti Színház” c. rovatban. SzF I. 7. sz. 110.; vö. Szajbóly 2005: 211–212.

³² Vegyes c. rovat. SzF I. 30. sz. 479.
³³ Arany János: *Rendületlenül!* SzF I. 8. sz. 120.

egy-egy rosszálló félmondattban a Szépirodalmi Figyelő cikkeiben.³⁴ Arany közösséget vállalt a nagy erővel előtört nemzeti mozgalom célkitűzéseivel, de el is határolódott e mozgalom dérekhadának politikai kultúrájától és eszköztáráról.³⁵ S hogy nem csupán pillanatnyi felhorgadás szülte a költeményt, mutatja, hogy ugyanezt az indulatot lájtjuk majd az 1861 őszén megjelent *Vojitina Ars poeticiájá* ban, ahol azonban a hazafiaszkodó puffogtatások elleni bírálator elhagyja (bár szerzői jegyzetben egyértelműen jelöli tartal-mát és irányát: „Itt és albb egy kis invectiva van, a költőtlen hazaf-frázisok ellen. Han-mát és irányát: „Itt és albb egy kis invectiva van, a költőtlen hazaf-frázisok ellen. Han-gosabb időben volt írva, most – elhagyom, derűlebb napokra.”) mivel érzékeli: 1861. november 5., az alkotmányosság félfüggesztése után újra más helyi értéke van ugyanazon szólamoknak.³⁶ Önmagában a politikai szituáció „mássága” átértelmezi e szólamok tar-talmát és funkcióját. Jegyzete azonban félreérthetetlenül jelezte: ha majd végre végérvé-nyesen eljön a visszaszerzett alkotmányosság időszak, újra aktuálisá válhatnak figyelmez-rető gesztusai.

A „nemzet tanítója” szerep az üres pártosz és a nemzeti nagyság dicsőítése helyett sokkal inkább a nemzeti előítéletek és hibák felmutatását, bírálátát rethette az alkotók feladatává, például a vígjátékok esetében.³⁷ Arany lapjából nem hiányzott a bátorság, hogy a nemzeti indulatok felszabadultsága idején az önismeretre, illúziók helyett a józan számvetésre, mítoszgyártás helyett az igazságra törekvés szükségességére figyelmez-tesse. Az Akadémia akkor még csak tervezett palotájának leendő építészeti stílusáról 1861 nyarán folyó vitában például a „magyar nemzeti stíll” híveit hiányolókat így intette: a „tudós világ” nemzeti stíllől „hallani csak hall, de bizony nem igen lát. Egy Árpád kora-beli Illiászt is szeretnénk, ha volna, de ha nincs, azt ugyan meg nem írja az egész Akadémia

³⁴ Vö. szinkritika Benkő Kálmánnak *A vén székely, vagy az utolsó tatárjárás* című darabjáról: a „sok puffogtatás és látvány zavara” mellett természetesen a Rákóczi-induló is felszendült. Nemzeti Színház c. rovat „m...-szignóval. SzF I. 13. sz. 207.; a lap kritikusa megrótra Vahor Imrénék *Az első magyar színház Budaán* című darabját is a jelen „dívarozó eszméi” nek az 1790-es évek viszonyai közé helyezése s a Rákóczi-induló megszólaltatása miatt. Uo., I. 26. sz. 414.

³⁵ A harsogón nemzetiszkedő irodalmi köreimnekről elejtett megjegyzését lásd: Vegyes c. rovat. SzF I. 10. sz. 159. Tudjuk, a *Szózat* eszméinek kitiristése később is foglalkoztatta Aranyt, hátrahagyott versei, töredéket között található a metező gúnyal költört, 1880 körülre datált *Hasadnak rendületlenül!* című töredék. Arany 1952: 173–174, 253. Vö. Tarjányi 2013: 90–93.

³⁶ Arany János: *Eszmény és való. (Mtatvány Vojitina Ars poeticiájából)*. SzF II/1. 1. sz. 2. (A kihagyott részek: „Midőn a hont ordítva szeretik? – / Midőn a legszebb virág a mályva-rizsa: / Köténybe rejti kis bokrát a múzsa.”) A várható újabb politikai fordulat előszelét érezve Salamon szintén nyomatékostíjta körüben kifejtett nézetét: „A valódi költő és művész nem bohózza, hanem lelkesítője, legnemebb oktatója a népek-nek.” De tévedés lenne azt hinni, hogy ennek jegyében a nemzeti színház kifejezett feladata az volna, hogy „hősöket örökítse, s a hazafiság szónokei széke legyen”. A pesti nemzeti színház ügye. „—m.—” szig-nóval. Uo., I. 47. sz. 740–741.

³⁷ Salamon Ferenc: *Az 1860/1-iki vígjátéki pályázat a Karácsony-féle 100 aranyos jutalomra.* (folyt.) SzF I. 24. sz. 369.; Vegyes c. rovat. Uo., I. 39. sz. 623.

sem. Így van a stílus, fejteni kell annak; octroyálni nem lehet.”³⁸ S a mítoszalkotás ellen akkor is felszólalt, ha az nem pusztán irodalmi ideálokat érintett. Amikor például 1861 februárjában Vahot Imre felszólította a volt honvédeket, hogy írják le 1848–1849-es hadi élményeket, a Szépirodalmi Figyelő maliciózusan figyelmeztetett: ha nem az eseményekkel egyidejűleg született naplókát és jegyzeteket, hanem immáron tizenkét év távlatból született visszaemlékezéseket gyűjtöttek, „oly egymástól elütő adatok és mondatok halmazát véljük keletkezni, melyből még Vahot Imre sem lesz képes valami jóra való egészet szerkeszteni össze. Pedig ő már gyakorlatot szerkesztő.”³⁹ A honvéd hagyomány tisztelgésében ugyanakkor egy alkalommal szót a tetre a folyóirat – irodalmi autonómia ide vagy oda –, hogy egy irodalmi alkotás nem kellő pietással, illetve nem hitelesen jelenített meg egy honvédet.⁴⁰

Az irodalom autonómiájának következetes és bátor védelme ugyanakkor távolról sem jelentette azt, hogy Arany lapját ne érintették volna meg e hónapok lelkesült ideáljai, a nemzeti remények és kétségek hullámai, s hogy Arany ne tekintette volna feladatának az irodalmár és egy irodalmi folyóirat eszközeivel hozzájárulni a magyar politikai elit erőfeszítéséhez. A nemzeti újjászerveződésnek korántsem csak irodalmi aspektusai jelentek meg a folyóirat lapján. Már 1860 novemberében Mikló Imre grófnak a Budapesti Szemlében megjelent „Irányszemlé” című értekezésére így hívja fel a lap a figyelmet: „nemzeti és társadalmi jelenünk legfontosabb égető kérdéseiről ébresszük föl gondolatainkat s beszélnek a lelkünkre.”⁴¹ A nemzeti és társadalmi jelen igen változatos formában újra és újra át- és átszűrődött a heilap közleményein.

Az itt megjelent irodalmi művek túlnyomó részét, mindenekelőtt a költeményeket például ugyanaz a hazafas párosz hatotta át, amelynek irodalmi szempontból alacsonyabb színvonalú variációi ellen olyannyira hadakozott Arany, átszűrve a megelőző évtized nemzeti gyászának képeivel a prózai darabokat pedig a Habsburg ellenes nemzeti mozgalmak hagyományvilága, a kurucvilág képei, mindenekelőtt II. Rákóczi Ferenc alakja (aki a bécsi kormányzat számára a Habsburg-ház trónigényét kétségbevonó, magát fejedelemnek tekintő lázadó szimbóluma volt), Zrínyi Ilona, a Mária Teréziának életüket és vérüket felajánló országyűlési követelek és így tovább. Hiszen Arany is csak abból a terepből válogathatott, ami akkoriban született, s az ekkor megjelent szépirodalmi alkotások más lapokban is szinte kivétel nélkül politikai tartalmat is hordoztak. (Arany maga

is kénytelen volt az Akadémia felkérésére és barátainak nyomására a Széchenyi István tiszteletére rendezett ünnep alkalmával *Széchenyi emlékezete* című versével hozzájárulni a magasrögzött nemzeti ódák sorához.) Megjelent a Figyelőben néhány olyan költemény is, amely még 1849 nemzeti karasztrófáját közvetlenül követő időben született, de akkor legfeljebb kézirat formában terjedhettek, leginkább szerzőjük megnevezése nélkül, s csak most kerülhetek ki nyomtatott formában a tágabb közönség elé.⁴²

Irodalom és nemzeti program legerőteljesebb kapcsolódási pontja a nemzeti nyelv ügye volt. Nagy súlyt kapott a lap közleményei között a hivatali életben és az oktatásban a német nyelv primátusára törekvések elleneteként a magyar nyelv használati körének számottevő szélesedése. Legyen szó a pesti zsidó hitközség előjáróinak 1860. novemberi döntéséről, hogy az isentiszteleten és iskoláikban a magyar nyelvet fogják használni, vagy a Helytartótanács határozatáról, amivel jóváhagyta a Kisföldy Társaság alapszabályait, „természetesen most már egyedül magyar szöveggel”. De emlékeztük a tiltó rendeletek hatályon kívül helyezése után újra szaporodó névmagyarosításokat (miközben Arany nem riadt vissza az 1848 előtti és 1848–1849-ben zajlott névmagyarosításokat azok magyartalanságai miatt újra és újra bírálni), a budai új magyar nyelvű ucanév-táblákat vagy a magyar nyelv tanulását és művelését elősegítő civil kezdeményezéseket is.⁴³ S arra, hogy a nyelv egyben fontos politikai tényező, a lap is figyelmeztet 1861 nyarán: „Tanuljunk legalább beszélni alkotmányosan s autonómiával.”⁴⁴

A nyelvpolitika kapcsán többször bírálta a lap a megelőző évtized kormányzatát vagy annak valamely prominens támogatóját, például a magyar oktatási nyelv némettel való felváltásának elkötelezett bajnokát, a későbbi szemérem püspököt megidézve szól a lap „Haas Mihály cs. k. iskolatanácsos lelketlen törekvése”-ről, mely „előlni [törekedett] a nemzeti nyelv szerelmét”.⁴⁵

A nyomasztó sajtóellenőrzési viszonyok taglalása visszatérő motívum volt a Figyelő hasábjain. Aranynak szerkesztőként tudomásunk szerint ekkoriban nem akadtak nehézségei a rendőrséggel, de korlátozó, feszélyező hatalmát már az alkotmányosság hónapjaiban is érezte. Amikor Dobsa Lajos a Pesti Napló hasábjain az országyűlési képviselőkhöz fordult a sajtóellenőrzési szabályok felülvizsgálata érdekében, Arany lapja is

³⁸ Vegyes c. rovat. SzF I. 35. sz. 559., vö. Hajnóczy 1988: 195–214.

³⁹ Arany levelezéséből tudva azonban, hogy Vahot szerkesztői érdemeitől és gyakorlatáról igen csak rossz véleményre volt Arany barátai körének, az ironikus hangszínt is kiolvashatjuk az idézett sorból. Vegyes c. rovat. SzF I. 15. sz. 239.

⁴⁰ 1861 márciusában a „Somogyi Ernly” egy elbeszélést érte kritika, melyben az „abrudbányai elhíhazott és szomorú epizód” leírásában a szerző „barbár szinben állit elénk egy honvédet”. Értésítő c. rovat. SzF I. évf. 19. sz. 301.

⁴¹ Értésítő c. rovat. SzF I. 2. sz. 29.

⁴² Gyulai Pál: *A bujdosó* (1850), Gyulai Pál: *Oh ha ki tudnám fejezni*. (1851), Pap Endre: *Szemere Pálhoz*. (Pest, januárban, 1850), Medgyesi Lajos: *A magyar lányok a forradalom után* (1851), *Léva József: Wesselényi temetése*. Pest, 1850. Apr. 23. SzF I. 13., 35., 36., 39., 48. sz. Arany is tapasztalhatta, miféle bonyodal-makkal járhat ez együtt, hiszen *Koldus-ének* című versét a Debreceni Közlöny hasábjain láthatta viszont „névrelentől” megjelöléssel. Vegyes c. rovat. SzF I. 26., 31., 32. sz.

⁴³ Vegyes c. rovat. SzF I. 3., 6., 8. sz. (idézet innen, 125.), 27., 41. sz.; a névmagyarosításokról lásd: SzF I. 10., 29. sz., s ez folytatódik majd a Koszoróban is: Vegyes c. rovat. K II/2. 20. sz. 479–480.: „A magyartítás magyárosodásában örvendetes haladás!”, Uo., III/1. 16. sz.

⁴⁴ Vegyes c. rovat. SzF I. 36. sz. 575.

⁴⁵ Vegyes c. rovat. SzF I. 10. sz. 159.

felsorakozott mögé: „Tudja-e a tisztelt közönség, mi az a felőlös szerkesztés, ma, az alkotmányos élet 8-dik havában? A felőlös szerkesztés az, hogy aláírtnak az emberrel egy csomó tiszta lapot – megannyi charta biancát – arra nyomják minden megjelenő számnak egy pár példányt, azt elviszik, isten tudja hova, – bizonyosan nem az alkotmányos hatóságokhoz. E rejtélyes hatalomtól függ aztán elnézni, vagy betilanni a lap megjelenését; talán később, ha a *mérték betel*, megtorlási eszközökhöz is folyamodni.” S a Figyelő szerint „találón mondia az abszolútismus sáskahadáról: »egyik fináncz ruhában vizsgált meg padlást, csúrt, kádat, pinceszét és üstört, nem ritkán a zsebeket is; a másik, mint censur, *szellemi termékeinket* vette mérték alá.«”⁴⁶ (Kiem. az eredetiben) A szerkesztők ilyen viszonyok között – minden esetleges egymás közti víva vagy személye ellenét mellett is – érthetően szolidárisak voltak a lapírsakkal, illetve a rendőrségi vizsgálásnak kitett szerzőkkel, s ahogy az más sajtóóránunkban is jellemző volt, rendre beszámolt Arany lapja is nem engedélyezett lapokról, betiltott színdarabokról, egyes lapszámok vagy önálló kiadványok elközbásáról. S persze örömmel hírt adtak egy-egy kiadvány „felszabadulásáról” is.⁴⁷ A puszta hírközlés természetesen néma tiltakozás is volt egyben, amit az olvasók ugyanúgy megértek, mint a legszebben kibontott szóvirágokat. A nemzeti szellemű kiadványok megjelenéséről való folyamatos tudósítás szinten bekapcsolta a lapot a nemzeti alkotmányos mozgalom vérkeringésébe.⁴⁸

Természetesen a lap profiljába vágott a kiemelt jelentőségű nemzeti kulturális intézmények: a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Nemzeti Színház, a Nemzeti Múzeum, a Kisfaludy Társaság, majd a Magyar Írók Segélyegylete működéséről rendszeres híreket közölni, ami önmagában figyelmeztethette az olvasókat: az intézmények támogatásával biztosítani kell a kulturális túlélést, a felkészülést a jövőre. E vállalkozások élén egyébként is olyan férfiak álltak, akik az Akadémiát vezető Desseffy Emil gróf kivételével, maguk is részesei voltak az 1840-es évek reformmozgalmának és 1848–1849. évi nagy nemzeti vállalkozásnak. Kiemelten fontos kezdeményezésnek tekintette Arany a Csengery Antal szerkesztette Budapesti Szemlé, minden új füzet megjelenésétől tudósított, azok tartalmát azután ismertetve. Külön figyelem övezte a színműgyűjtő Molnár György kísérletét, hogy a német városnak tekintett Budán meghonosítsa a magyar nyelvű színjátszást a Budai Színkörben. Arany két folyóirata 1861 tavaszától egészen 1864-ig végigkövette e vállalkozás lelkes, ihletett kezdeteit (például a Figyelő „szerkesztősége” is tartott gyűjtővet egy új budai magyar színházépület emelésére hirdetett adakozáshoz), Molnár túlélési kísérletét.⁴⁹

⁴⁶ Vegyes c. rovat SzF I. 30. sz. 478–479. Dobsa országgyűlési beszédét lásd: PN 12. évf. 118–3384. sz. 1861. máj. 24.

⁴⁷ Efféle híreke példaként lásd: Vegyes c. rovat. SzF I. 3., 4., 10., 15., 41., 47. sz.

⁴⁸ Például Zajzoni (Rab István) *Börtöndíjak* vagy Mocsáry Lajosnak a *Programm a nemzetiség és a nemzetiségek tárgyában* című művétől a híradást lásd: Vegyes c. rovat. SzF I. 4., 11. sz.

⁴⁹ Vegyes és Nemzeti színház c. rovatok. SzF I. 21., 23., 24., 27., 33–35., 41., 44–47., 52. sz.

Ugyancsak a magyar nyelvű kultúra megerősítését és terjesztését szolgálta az olyan önkéntes gyűjtőakciókról történő rendszeres híradás, melyek kulturális, közművelődési jellegük mellett világos politikai jelentőséggel is bírtak: például az Akadémia épülő palotája, mely a nemzet tudományos és művészeti előrehaladásának szimbóluma is volt egyben, a Lánchíd térre szánt Széchenyi István-szobor terve, melyet az MTA 1861 februárjában hivatalos programja részévé tett (s mely politikai jelentőségét az is mutatja, hogy arról a bécsi miniszteri konferencia is tárgyalt még a kezdeményezés elindulásakor, Széchenyi halála után 1860 tavaszán).⁵⁰ A Széchenyi halála emlékére tartott megemlékezések hírei 1861-ben – ahogy majd a későbbi években is – egyébként sem hiányozhattak Arany folyóirataiból. A másik nagy szoborállító vállalkozás a Reményi Ede hegedűművész által 1860 novemberben elindított kezdeményezés volt egy Petőfi-szobor állítására Pesten. A nyugat-európai emigrációból 1860-ban visszatért Reményi neve és művészete 1860–1861 alkotmányos időszakban önmagában is szorosan összekapcsolódott a nemzeti remények és lelkesültség felkelésével, s koncertjei 1861 ősze után szintén a nemzeti kitartás, értékőrzés kultikus eseményeinek számítottak.⁵¹ Harmadikként pedig felvetődött a javaslat egy Vörösmarty Mihálynak állítandó székesfehérvári szoborra. Támogatott továbbá Arany minden olyan kezdeményezést, melyek a helyi lakosság erőfeszítései eredményeképpen hozzájárulhattak a magyar irodalom és kultúra nagyjai emlékének méltó megörökítéséhez (Katona József-szobor Kecskeméten, Kőlcsey Ferenc-szobor Szatmáron). Mindemellett figyelmeztetett arra is, hogy a gombamód szaporodó hasonló gyűjtési akciók magasras kulturális, emberbaráti és nemzeti motívumok mellett is megoszthatják a lakosság amúgy is szűkös forrásait, s kiolthatják egymás hatékonyágát (Oberrnyik-szobor, Dugonics-szobor, Garay-emlékszobor).⁵²

Hasonlóan világos politikai jelentősége (is) volt annak, hogy a Figyelőben oly gyakran helyet kaptak hírek a Magyarországon élő különféle nemzeti- és csoportok közötti kulturális, társadalmi és politikai közlekedés jeleitől, melynek igénye magyar és nem magyar politikai éltek gondolkodását ekkoriban áthatotta. Népköltészeti és műköltészeti alkotások magyarra fordítása és viszont, a román, szerb és szlovák irodalmi egyesülések alapítása, illetve működése, a közlekedés szükségességét hirdető röpiratok megjelenése vissza-visszatérő szereplők az újdonság rovatban. Salamon Ferenc színikritikájára azonnal felfigyelt a kiengesztelődés közhangulatában disszonánsan csengő hangra, amikor a már említett Vahot Imre, aki a reformkorban is túlfűtött lelkesedés jellemzett a magyar ruha, stb. iránt, új darabjában arra oktatott, igaz, egy szerb egy másik szerbet, hogy „mint az ország vendéglakosai tartoznak az új haza szokásaihoz alkalmazkodni”

⁵⁰ Miniszteri konferencia jegyzőkönyve, 1860. máj. 9. Die Protokolle 2007. 142.; Vegyes c. rovat. SzF I. 16., 18., 25. sz.

⁵¹ A Petőfi-szoborról szóló híreket lásd: Vegyes c. rovat. SzF I. évf. 4., 6., 8., 24., 34., 48. sz. Vö. Szabad 1967. 276.

⁵² Vegyes c. rovat. SzF I. 10., 14., 15., 19., 20., 28., 30. sz.

öltözködésükben, nyelvükben. Salamon joggal „tapintatlan lecke”-nek minősítette ezt.⁵³ Emellett persze a magyar nyelvhez és kultúrához, annak ápolásához mint hivatáshoz való hűség követelménye átszűrte a lapot, ahogy az az ellen vétó elírása is: a „németre let” magyar színesző, Buljovszkyné Szilágyi Lilla pellengérré állítása még jó ideig egyik kedvenc témája volt a magyar hírlapoknak és irodalmi újságoknak.⁵⁴

Az egyesületi szerveződés az állampolgári aktivitás fő fórumaként az alkotmányos időszakban a megelőző évekhez képest új lendületet kapott, az efféle kezdeményezésekről a kulturális szférában (olvasóegyletek, művészegylet) beszámolt a lap, azt sem felejtve el, hogy a megelőző évtized szigorú egyesületellenőrzési rendelkezései ellenében a hazai mozgalom tagadta, hogy egyesületek alakulásához a helyi hatóságok jóváhagyásán kívül bármiféle magasabb hivatal engedélye lenne szükséges. Kiemelt jelentőség jutott a pesti Nemzeti Körnek, amely az azonos nevű reformkori egyesület utódjának tekintette magát (részben ebből alakult meg 1846 végén a reformmozgalom párttá szerveződését előkészítő Ellenzéki Kör). A Kör mint a pesti városi elit gyülekezőhelye, ahol 1861 tavaszán és nyarán az országgyűlési képviselők is otthonra leltek, jelentős befolyást gyakorolt a közvéleményre. Arany Lajpa is hírt adott megalakulásáról 1861 februárjában, ahogy arról is, hogy az emigrációból 1860 decemberében kényszerűen hazatért Teleki László grófot közfelkialkással tiszteletbeli elnökké választották.⁵⁵

Közül azután olyan híreket is a Figyelő, melyek hőse ugyan irodalmár volt vagy helyszíne kulturális intézmény, de tartalma már inkább a politikai közélettől tudósított. Ilyen volt például a csehországi internálásból „haza szabadult”, már említett Sárosi Gyula tartózkodása Miskolcon, kipihenendő a „belebbezés sanynaruságait”;⁵⁶ vagy a volt honvédek segélyezésére a Nemzeti Színházban rendezett szavalati és zeneestély: „A színpadról nem tőn semmi oly nagy benyomást ez este, mint a színház egyik páholya, melyben a hős *Damjanics* tábornok özvegye jelent meg. Lelkesült, zajos éljenzésekkel üdözlé az egész közönség. Ez est egészen az emlékezet, a hazafias kegyelet ünnepe volt s nem a képzeltét; róla csak egyszerű jelentést ihatunk s nem bírálóat.”⁵⁷ (Kiem. az eredetiben) A honvédségélyező egyletek megalakulása és működése a bécsi kormányzat számára komoly politikai problémát jelentett, mivel jól sejtették, hogy a segélyre jogosultak összetétele egyúttal egy esetleges újabb nemzeti felkelés során a hadra fogható harcedzettek számonartásának funkcióit is hivatott volt ellátni szervezetőinek szándékai szerint. Így önmagában a honvédségélyezés emléke ismét csak egy, a kor olvasója számára könnyen kódolható politikai jelentésértéget ragasztott az irodalmi lap tartalmához.⁵⁸ Ahogy a magyar poli-

⁵³ Nemzeti Színház c. rovat „—m—”, szígnóval. SzF I. 26. sz. 414.; Vegyes c. rovat. Uo., I. 4., 42., 45. sz.

⁵⁴ Vegyes c. rovat. SzF I. 5. sz.

⁵⁵ Vegyes c. rovat. SzF I. 16., 18. sz.

⁵⁶ Vegyes c. rovat. SzF I. évf. 16. sz. 254.

⁵⁷ Vegyes c. rovat. SzF I. évf. 4., 13., 14., 16. sz., idézet: I. 16. sz. 254.

⁵⁸ Lásd még: Vegyes c. rovat. SzF I. 16., 17. sz.

tikai emigráció egy-egy tagjának emléke is (kik „a számtuzetes keserü kenyerét” érték, például Helfy Ignác, Josika Miklós, Klapka György, a lengyel író, Joachim Lelewel, Horn Ede) vagy a szabadságharcban közismert szerepet játszott személyé (Asbóth Lajos, akiről ráadásul 1861 tavaszán újabb atrocitás ért a rendőrség részéről, s a legfrissebb politikai újdíjzóttrnek számított 1861 tavaszán), még ha irodalmi vonatkozású hír szereplőjeként is, adtak hírt róluk.⁵⁹ Nem volt ez másképp a nemzeti ismert mártír-özvegyeinek esetén sem, amár említett Damjanics Jánosné, Barthány Lajosné grófnő s az 1850-es években bebörtönzött és vizsgálati fogságában megötült „vértanu és költő”, Vachott Sándor, illetve 1861 áprilisában bekövetkezett halála után özvegye újra és újra felbukkanó emléke szintén 1848–1849 kultuszát és a véres megtorlás emlékét tartotta ébren az olvasókban.⁶⁰ Az sem véletlen, hogy a Pesti Napló hírelhez, miszerint olyan távirót fedeztek fel, amely nemcsak szöveget, de az eredeti írásképet, sőt rajzokat is képes visszaadni a Szépirodalmi Figyelő hozzáteszi, hogy a gyorsaság mellett „a títok és hitelesség teljes megóvása rendkívül nagy előny”⁶¹ (Kiem. az eredetiben), hiszen a kor emberét igen élénken foglalkoztatta a titkos levélbontogató postai páholyok tevékenysége.

Látruk, az irodalmi művek túlnyomó többsége a Figyelőben is a nemzeti érzelmek és hagyományok jegyében született. Kifejezetten politikai tárgyú költemény azonban csak ritkán látott ott napvilágot, említhetjük Zajzoni Börtönben című költeményét 1860 decemberében, vagy ugyancsak tőle 1861. áprilisban *A szerelmes Adria* című verset, amely a Dalmáciaira vonatkozó magyar állami jogi igények jegyében a kor embere számára érthető utalással szolt a gyöngyöt gyűjtő és reménybeli jegyesére, Hunniára váró Adriáról.⁶² A legnagyobb kockázatot azonban Arany Tolnai Lajos *Az öreg úr* című költeményének közlésével vallalt 1861. május közepén (talán nem véletlenül a Teleki László gróffalálhírt közlő számban), hisz annak hőse vívöz gyermeke sírján nyíltan felségéértő átkot szór egy/az uralkodóra:

Megállj te birang had, reszkess gyáva zsarnoki!

Nem kerüld ki a bosználló kardot,

Pusztulnod kell neked,

Ha száz isten volna sem kegyelmezne meg!⁶³

⁵⁹ Vö. Vegyes c. rovat. SzF I. 17., 18., 33., 42., 45., 50., 51. sz., idézet Leleweltől: Uo., 33. sz. 527.

⁶⁰ Az eddig említett példákon túl láss: Vegyes c. rovat. SzF I. 7., 22., 24., 41., 45. sz., Kisfaludy-Társaság c. rovat. Uo., I. 26. sz.

⁶¹ Vegyes c. rovat. SzF I. 42. sz. 671.

⁶² Zajzoni: *Börtönben*, SzF I. 6. sz. 93., Zajzoni: *A szerelmes Adria*, Uo. I. 25. sz. 398.

⁶³ Tolnai Lajos: *Az öreg úr*, SzF I. 28. sz. 446.

Szintén az országgyűlés első időszakában jelent meg Gyulai Pál egy még 1851-ben született költeménye, amely ugyanúgy a „zsarnok”-ról beszélt, bár nem átkozódva, de egyáltalán nem lojális hangnemből:

Oh ha ki tudnám fejezni
Mindazt, a mit hazám szenvedt
Olthatatlan, győzhetetlen
Lelkesülve ez a nemzet,
És a zsarnok, nem védhették
Sem önlelke, sem paizs,
Félelmében, bánatában
Reszkette is, sirna is!⁶⁴

Persze ezekben a hónapokban közvetlen veszély nem fenyegette a magyarországi szerkesztőket, mert bár időnként sor került laplefoglalásra, de csak ritkán, s az uralkodó kifakadásai ellenére a Helytartótanács igyekezett inkább elsimítani az egy-egy sajtóközlemény kelteire hullámokat, mint kiélezni a szituációt.

Nem szorult talán további bizonyításra az az állítás, hogy Arany irodalmi kritikái folyóirata magán viselte az 1860 októberében új lendületet vett nemzeti mozgalom lenyomatát, szerkesztője nem tudta, de nem is akarta a „nemzeti és társadalmi jelentől” elszakítani lapját, ami élető forrását jelentette. S hogy Arany a neobszolurizmus nyomasztó politikai és társadalmi viszonyai után a felszabadulás érzésével tekintett az önálló magyar alkotmányosság újra megteremtésének feladatára, s azonosult azokkal, szintén egyértelműnek tűnik a lap közleményei olvasán (is).⁶⁵ Sokkal nehezebb dolgunk van azonban, ha a szerkesztő lapjában foglaltak alapján Arany személyes politikai nézetait szeretnénk rekonstruálni, hiszen miközben például saját versével – *Magányban*. (Április, 1861.)⁶⁶ – is a kétségeken és bizonytalanságokon felülemelkedő bizakodást hirdette, a folyóirat más pontjain a kételkedő, bizonytalanokodó Arany lép elénk, s inkább kölelenségszerűen vallott erkölcsi maximának tűnik a bizakodás, mint belső élménynek. Tudjuk persze, hogy a neobszolurizmus első megrendülésétől kezdve inkább ez

jellemezte Aranyt,⁶⁷ de láthatólag a lelkesültség retőponyjának számító késő tavasszi hónapokban sem tudta magával ragadni a mozgalom lendületét. A gondolat, hogy az alkotmányos intézmények működése csak intermezzo marad, amit új abszolurizmus követ, elő-előbukkant egy-egy szerkesztői kommentárban. 1861. május végén például a névgyarostás kapcsán sóhaj fel a szerkesztő: „Vajha elég idő legyen rá, hogy az új nevek visszamagyarítsanak, mint sokakat 49 után.”⁶⁸ Június közepé táján újabb sóhaj hangzik ahhoz a hírhez kapcsolatosan, hogy Budán magyar népszínház építését tervezik: „Csak rajta! míg lehet.”⁶⁹ S talán ugyanebbe a sorba illeszthetjük a már idézett felszólítást: „Tanuljunk legalább beszélni alkotmányosan s autonomiáig”⁷⁰ – hiszen az olvasó eltűnődhetett a „legalább” szócéka értelmezésén: „legalább”, hiszen cselekedni nem tudunk alkotmányosan, vagy inkább már nem sokáig cselekedhetünk alkotmányosan? Annál egyértelműbb augusztrus elején a lap állásfoglalása Simonyi Antal fényképésznek azzal a terével kapcsolatban, hogy az országgyűlés két házának tagjairól, valamint az irodalom és színművészet jeles képviselőiről négy körben fenyképgyűjteményt tesz közzé: „Csak siessen, mielőtt az örökre nevezetes országgyűlés tagjait, mint a sybilla falevelére írott jóslatát, szétszórtná a vihar. Egy óriás lapon együtt látni azokat, kik a döntő pillanatban oly egyek tudtak lenni, jól esnék a magyar ember szívének. – Ugyanó közelebb Deák Ferenczet arcképezé le, kinek a megszólalásig hű lith. arcképe már minden könyvkereskedésben látható.”⁷¹ Majd épp az országgyűlés feloszlásának napján jelent meg a következő lemondó sóhaj a Nemzeti Színház elmaradt megújításáról: „Sajnos, hogy e nemzeti intézetünk körüli alkotmányos hagyaték a »tér foglalást« mikor majdan nem lesz tér a lábunk alatt.”⁷² Persze július–augusztrusban már egyáltalán nem volt ez a pesszimizmus egyedi jellegű, hiszen a közhangulat általában véve már nem sok erdeményt várt az országgyűléstől, Deák körében pedig már tavasszal úgy vélték, a Bécsben birodalmi alkotmánynak tekintett 1861. februári párens kibocsátása után olyan mély a szakadék az uralkodó és a magyar politikai elit elképzelései között, hogy megállapodásra nincs remény. Az országgyűlés feladata a programadás lehet, azután csak az a kérdés, hogy mikor kerül sor az országgyűlés feloszlására.⁷³ A Teleki László gróf vezette radikális ellenzék sem gondolta ezt másképp, bár félték attól, hogy Deákék mégis a kompromisszumok útjára lépnek, ezért ők még inkább sietteni kívánták a feloszlást,

⁶⁴ Gyulai Pál: *Oh ha ki tudnám fejezni*. (1851.). SzF I. 35. sz. 553.

⁶⁵ Alkalmanként csupán egy gondosan odavetett mellékmondat érzékelte az olvasóval a szerkesztői azonosulást: 1861 márciusban például a rövid hírek között megjelent, hogy Heckenast Gusztáv kiadásában, Grikóuti Ferenc szerkesztésében megjelent az „Országos nagy képes napjár” második, bővített kiadása, mivel hozzátartozóak az „alkotmányos tisztviselők névtárát” is, „mire csakugyan szükség volt.” Vegyes c. rovat. SzF I. 19. sz. 303.

⁶⁶ *Magányban*. (Április, 1861.). SzF I. 27. sz. 425–426.

⁶⁷ jól jelzi ezt, ahogy 1859 nyarán sógorának írja Kőlcsey *Vanitatium vanitásait* aktualizálva: „Magentai diadal: Mind csak kakasviadal.” Arany levele Erseseyhez, Nagykőrös, 1859. aug. 15. Arany 2004: 317.

⁶⁸ Vegyes c. rovat. SzF I. 29. sz. 463.

⁶⁹ Vegyes c. rovat. SzF I. 33. sz. 527.

⁷⁰ Vegyes c. rovat. SzF I. 36. sz. 575.

⁷¹ Vegyes c. rovat. SzF I. 41. sz. 655. Idézi: Keresztrury 1987: 206.

⁷² Vegyes c. rovat. SzF I. 42. sz. 671.

⁷³ Vö. Arany Juliska levele Rozvány Ersebehez, Pest, 1861. április 28. Sáfán 1973: 61–62.

hogy elbarikádozzák a parlamenti alkudozás útját. Őket viszont késő tavaszig még egy esetleges külső háború lehetősége villanyozta fel, ami újabb nemzeti felkelést rehet lehetővé a Habsburg-dinasztia és kormányzat ellen. Lassan azonban tudomásul kellett venniük, hogy 1861 tavaszán és nyarán nem indít Olaszország háborút az Osztrák Császárság ellen Velence tartomány megszerzéséért, tehát a háborúhoz kapcsoló remények egy újabb függetlenségi felkelés kirobantására, legalábbis egyelőre, halasztást szenvednek. Egy, a következő tavaszra várt, később illúzióknak minősülő távolabbi háború reményévé transzformálódtak így a vértmes márciusi–áprilisi bizakodások.

Az országgyűlés képviselőit megosztó felirati párti és határozati párti megosztást illetően Arany gondosan került mindenféle, akár csak bizonytalan állásfoglalás alá. A legvilágosabb példa erre július közepe táján a korábban elhunyt Pap Endre egy 1850-ben született versének közlése, mely az emigrációba távozott magyar vezetőket kárhóztatra („Midőn a hon földé lett gyászos temető, / S vígan élnek, a kik sírásók valának”). Arany szerkesztői jegyzete így szól: „Most ez oldalról [sajóféltügyelet részéről] nem igen tart-hatni akadálytól, de igen némi félreértéstől a másik oldalon. Azonban vegyük tekintetbe, hogy a mi keserű vád feljajdul e költeményben, az 1850 táján, mondhatni, általános hangulat volt, midőn veszreségünk órási fájdalma majd e majd ama vezér szereplők elleni retri-minatióban kereste enyhülését. A költő alanyi panaszában ez általános hangulat benyomása tükröződik; tévedne, ki az ő akkori világát mai szemüvegen nézné, vagy a mit ő, mint dalnok, egy sötétebb órában zengett, azt a politikusknak számitaná be. – Hagyjuk pihenni sírján koszorúja ez utolsó levelét; ő remény nélkül szállt oda le; ha mi tovább jutánk azóta (?), ne kárhóztassuk azt, ki *elmaradt* tőlünk... a sírban!”⁷⁴ (Kiem. az eredetiben) Az 1850 táján mindemelkört Kossuthot bíráló „közhangulat” elsősorban Kemény Zsigmond báró két, már említett röpiratára utalható (amelyeket persze, tudjuk, távolról sem fogadtat oly egyetértés, hogy azokat az „általános hangulat” kifejeződéssé tekinthetnénk), s azoktól Arany nem hátróla el magát a szerkesztői megjegyzéssel. Ugyanakkor óv attól, hogy a jelen függetlenségi radikális erők, melyek a Kossuth vezette emigrációt tekintették politikai vezérsziluaguknak, a költeményt a jelen Kossuthja kritikájának értelmezzék, s a közlés tényét lapja politikai megnyilatkozásának tekintsék.

Aranynak az 1867 utáni politikai élettel kapcsolatos kritikái időnként rá-rávetültek a megelőző évekre is az Arany-szakirodalomban, mondván, a kiegyezéssel szemben már eleve fenntartásai lehettek. Így azután felmerülhet az a kérdés is: támogarthata-e csöndben a radikálisabb felirati álláspontot 1861-ben? Ezt a feltevélezt leginkább arra lehetne alapozni, ahogy Arany lapja gyászkeretben közölte Teleki halálhírét: „Teleki László

⁷⁴ Csillagos szerkesztői jegyzet Pap Endre *Szemere Pálhoz*. (Pest, januárban, 1850.) c. költeményhez. SzF I. 36. sz. 568.; az, hogy a *Koldásnének* c. költemény bíráló szavai az erdélyi „ábrándos vezérek” helyett „áruló vezérek”-re módosult 1861-es nyomtatásbeli változatában, szintén mutatja, hogy így kezeztet a Kossuth-bírlatot kerülni, s illeszkedni némelyest a politikai közhangulathoz. Kerényi 2005: 124.

meghalt. Teleki László nem hal meg soha.” Majd Salamon Ferenc tollából értekezést tett közzé Teleki drámájáról, *A kegyencsről*.⁷⁵ Am önmagában ebből nem lehet messze mentő következtetéseket levonni, hiszen Telekiben a kor embere a nemzet nagyját gyászolta, koránsem a pártvezért, annál is inkább, hiszen az országgyűlési pártok elkülönülése csak a Teleki halálát követő országgyűlési felirati vitában krisztályosodott ki. A nemzeti mártír előt csaknem valamennyi hírlap és folyóirat hasonlóképp tiszteltet. S a Figyelőben, igaz, nagyróval keresve találhatunk olyan apró utalást, ami inkább arra mutat, hogy Arany óvott a kedvező külpolitikai konstellációkra apelláló, illúzióktól sem mentes lelkesültségtől. Mintegy mentegetőzve („Nem tartozik ugyan lapunk körébe, de még sem hagyhatjuk szó nélkül...”) idézi, hogy több lap is közölte, Magyarországon létezik „angol követség” (azaz Anglia hajlandóságot mutat esszerint arra, hogy Magyarországot önálló államjogi egységként elfogadják), holott csak az éppen Pesten tartózkodó Dunlop követségi munkatárs számára érkező egyik küldemény címzését értették félre a hír szárnyra töppentői. „Ne rovasssuk meg magunkat ily szalmaszálhoz kapkodás által” – szól a lap üzenete,⁷⁶ ami a tavaszi külső háború-várás felfokozott hétéiben messze túlmutatott az egyedi téves hír kritikáján. Egy másik rövid kommentár pedig mintha arról lebbentené fel a fátylat, hogy Arany számára az a lehetőség, hogy háborús konfliktushoz kapcsolt újabb nemzeti függetlenségi felkelésre kerülhet sor, inkább félt, mint remélt lehetőség volt. Amikor ugyanis beszámolt Bakody Tivadár orvosstudor *Országos testgyakorlat* című kiadványának megjelenéséről 1861. április végén, zárójelben hozzátette: „(félünk, hogy *less* előbb utóbb, à la 49).”⁷⁷ (Kiem. az eredetiben) Ugyanakkor kerülte Arany azt is, hogy lapja hasábjain elkötelező gesztusokat tegyen a Deák Ferenc köré csoportosuló felirati pártiak mellett. Deák neve először a már idézett, augusztus közepi rövid hírből bukkan fel a Figyelőben. Ezt sem értékelhetjük a felirati párt irányvonala melletti demonstrációnak, hiszen Deákot, akire ekkoriban ragadt a „haza bölcsé” elnevezés, az országgyűlés második feliratának egységet demonstráló megszavazása után a magyarországi közvélemény a pártkülönbségeken felemelkedő nemzeti vezetőnek tekintette, s akképp ünnepte.

Még kell tehát elégedniünk azzal, hogy nem ismerünk Aranytól olyan állásfoglalást, ami egyértelműen körvonalazná az alkotmányos átalakulás tartósságába vetett hit kétségein túl politikai nézeteit. E mögött persze nem feltétlenül tudatos rejtőzködést kell keresnünk, hiszen a bizonytalanság, a különböző alternatívák előnyei és hátrányai közötti mérlegelés rezdülései is feltételezhetők a háttérben. Aki kiáll a politikai színtérré, állást kell foglalnia, aki a nézőtérben nézi, bár izgulva a szereplőkért, az eseményeket, habozhat, egyben adhat igazat az egyiknek, másban a másiknak. „Nem forradalmi

⁷⁵ Vegyes c. rovat. SzF I. 28. sz. 447.; Salamon Ferenc: *A kegyencsről*. Irra gróf Teleki László. Uo. I. 30. sz. 468–471.

⁷⁶ Vegyes c. rovat. SzF I. 23. sz. 367.

⁷⁷ Vegyes c. rovat. SzF I. 25. sz. 399. Tudjuk, Arany óvta fát is bármiféle utcai demonstrációkban való részvételtől. Vö. Arany levele Arany Lászlónak, Pest, 1860. december 5. Arany 2004: 477.; Benkó 1897: 127.

természet, a 49-es bukás is nagyon rajta hagyta bélyegét lelkén; érthető, hogy nehezen lelkesedik – jellemezte lelkiállapotát Bartha János.⁷⁸ Mindemellett – hogy mi ne rejtőül véka alá, mit is gondolunk – úgy látjuk, Arany élet- és működési köre, eszményei és értékei ezekben a hónapokban – ahogy, amint látni fogjuk, a következő években is – a Deák Ferenc köré tömörülő értelmiségi holdudvar magatartásformáihoz álltak közel. S nem lehet teljesen véletlen, hogy a bizonyos fent említett nagyrítóval sem találunk olyan megnyilatkozásokat folyóiratában sem, amely e kör programjától elhatárolódott volna.⁷⁹ Keresztury Dezső szerint Arany ekkoriban „kétkezdő fáradtságával ha megelégedetten üdvözölni nem is, de jobb híján vállalni még képes volt”⁸⁰ a politikai színteren dominánssá váló politikai álláspontot és erőit.

Mi úgy látjuk, ennél erősebb az azonosulás a nemzeti mozgalom célkitűzéseivel, ha aktív részvételre kizárólag a költői, irodalomszervezői és szerkesztői szereppel össze-egyeztethető területeken tekintette is hivatottnak magát Arany, a „nagypolitika” világnak viszont mindvégig külső szemlélője kívánt maradni.

Újra a politika kényserűen elnémult csöndjében

„Csend van, és haragosak a kedélyek”, jellemezte az új helyzetet Arany 1861 novemberében.⁸¹ Augusztus 22-én az országgyűlésen felolvasták az uralkodó feloszlató parancsát, a terület engedelmeskedett, de Deák Ferenc javaslatára Óvást fogadtak el azzal politikai programot is hirdelve: a megyei választott tisztikarok, amíg lehet, tartsanak ki, önként ne álljanak félre, de tagadjanak meg minden együtrműködést a törvénytelenség tekintett kormánysszervekkel. Az alkormányosság teljes felfüggesztése után pedig a passzív rezisztencia programja jegyében őrizték szívükben 1848 politikai elvet és értékeit, s bizalommal várják a jövőt. Ahogy Arany egyik levelében fogalmaz: „Bizunk a változandóságban...”⁸² Akár a Szépirodalmi Figyelő e programhoz való csatlakozásaként is olvasható Gyulai Pál

⁷⁸ Bartha 1953: 123.

⁷⁹ Ez persze nem jelentette azt, hogy a tizenkét évvel korábbi állapotokhoz való visszatérés programjával minden vonatkozásban egyetértett. Tudjunk például, hogy a Nagyköőrösöl való, egybékent már régen fontolgatott távozásához az egyik döntő lökést az adta, hogy a protestáns egyházi gimnáziumok meghirdették az 1850-es évek középiskolai reformja eredményeinek az eltolását, visszatérést a hagyományos modellhez, ezzel együtt például a nepotizmushoz is. (Vö. Arany 2004: 369., 408.) Deák Ferenc például a magánjog, a realkönyvezés, srb. vonatkozásában maga is figyelmeztetett a „rabula rasa” politika veszélyeire.

⁸⁰ Keresztury 1957: 19.

⁸¹ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 2. sz. 31.

⁸² Arany levele Tompa Mihálynak, Pest, 1861. augusztus 25. Arany 2004: 575.

Horatius olvasásakor című költeménye az 1861. szeptember 19-i számban.⁸³ S ezt a programot a következő hónapokban több közlemény, például Mentovich Ferenc és Tompa Mihály egy-egy költeménye is nyomatrékosította.⁸⁴

A fő politikai színtéren való kitaratás és ellenállás motívuma mellett azonban az új viszonyokhoz való alkalmazkodás kényszerűsége is megjelenik a lapban, például abban a hírben, hogy a már hónapok óta szerveződő tróji segélypénztár szervezői szeptember végén úgy döntöttek, felterjesztik jóváhagyásra az egyesület alapszabályait.⁸⁵ A felsőbb jóváhagyásról szállongó hírekhez hozzáfűzi a lap, jó lesz sietni, „még mielőtt a municipális hatóságok működése országsszerte megszűnnék, melyeknek hazafi buzgalmatól ez ügyben sokat várharni. S általában szükségessé, hogy a pénztártegyet siessen szervezni magát, mert a mit egyik kéz adott, azt a másik elveheti. Sapienti sat. (Im itt is a napok változékonyosságának jele. Szerk.)”⁸⁶ Egy-egy ironikus megjegyzés erejéig más pontokon is kiszól a szerkesztő a szemrelen hírközlő szerepéből, a napfátródalom egyre terebélyesedő termése kapcsán például 1861 októberben ekképp: „Nem lehet panaszunk naptrárdolgában, lessz miből számolni a jövő év napjait – ha érdemlik.”⁸⁷ Vagy egy héttel később egy új „humoristicus lap” hírére: „Amnyi a humor bennünk, hogy nem győzzük – csappal.”⁸⁸

Azután vége szakadt a bizonytalanságnak, november 5-én az uralkodó felfüggesztette a választott alkormányos közigazgatási hatóságokat, korlátozta a Helytartótanács jogkörét, élére helytartót, császári királyi altábornagyot nevezett ki Pálffy Mór gróf személyében. A súlyos közörvényes ügyek mellett a politikai és sajtópercek tárgyalását haditörvényszékek elé utalta. Hangsúlyozta ugyan, ez nem szakítás az alkormányos elvekkel, csak a rend helyreállításáig szükséges átmeneti intézkedés. Néhány hónapig még élt a remény, hogy az országgyűlést feloszlató királyi leiratban foglalt ígéretnek megfelelően hat hónapon belül új országgyűlés összehívására kerül sor, de 1862 elejére elhalványultak ezek a remények is. Csend, de haborgó indulatok takaró csend következett. De nem a megelőző évrized fásult reménytelensége uralta a kormányzattal szembenálló gondolkodását. Az 1859–1861 közötti időszak végérvényesen megrendítette a bécsi centralista és abszolút monarchikus elveket hirdető kormányzati kurzus tekintélyét, ahogy erejét is, ezzel szemben az 1859 őszétől színe lépő liberális ellenzék a szétrodezerttség évei

⁸³ Gyulai Pál: *Horatius olvasásakor*. SzF I. 46. sz. 729.

⁸⁴ Mentovich Ferenc *Hajósok* című költeménye 1861. december végén: a hajósokat, akik végre úgy lárták, őseik vétélvel szemelt, ismert földet hazatéreknek, egy váratlan hullám újra kiveti a tengert közepére, s süttű sötétség veszi körül őket. De nem süggendhennék, ha egyetértés lesz közöttük, a siker nem marad el. SzF II/1. 8. sz. 121.; Tompa Mihály *Táiban* c. költeménye szerint a fagyos bilincset a szello és napugár összetépi, ha majd eljön az idő. Uo., II/1. 9. sz. 136.

⁸⁵ Vegyes c. rovat. SzF I. 48. sz. 767.

⁸⁶ Vegyes c. rovat. SzF I 52. sz. 831.

⁸⁷ Vegyes c. rovat. SzF I. 50. sz. 799.

⁸⁸ Vegyes c. rovat. SzF I. 51. sz. 815.

után újra szervezett mozgalommá vált. Erejének tudarában várta, hogy mindenképp a külpolitikai tényezők változása majd újra tárgyválasztrahoz kényszeríti az uralkodót. A Deák Ferencnek tulajdonított „mi várhatunk” jelszó magabiztossága és elszántsága jellemezte ezen évek liberális politikai erőit és az azokat támogató közvéleményt, nem a gyöngéesség kétségbeesett érzete. Hitelesen szolt arról visszatérően a *Koszorú* számvetése 1865 elején: „Sok rossz évet, tíz évet, száz évet átélt már e nemzet, melyekkel egy sorba bizonyára nem lehet tenni e legközelebb elmúlt kettőt. Nem vígadtunk még «sirva» sem, de a kétségbeeséstől s hitünk elvesztésétől is nagyon távol valánk. Nem zengre senki, de mindenki szívében ott rezgett a lélekemelő dallam: «megfogyva bár...!»⁸⁹ Ez az alapállás jellemezte Arany szerkesztői habbitusát is a következő években: amit lehet, folytatni, amit nem lehet, némán őrizni – de nem lemondani.

Az úgynevezett Schmerling-provizórium évei (1861. november – 1865. június) a magyar sajtó sanyarúbb éveit jelentették – tiltások, lefoglalások, hadbíróssági ítéletek árnyékában, amit egy alkalommal, 1862 novemberében enyhített uralkodói amnesztia, hogy utána még szigorúbb retorziók következzenek. Arany addig is igen óvatos szerkesztői gyakorlatra érhető módon még körültekintőbbé vált. Ha egy irodalmi lap szerkesztőjének nem is kellett lakranyafogsággal számolni, egy esetleges rendőrségi lap-számleközbzés érdekében pénzügyi veszteséggel járt, amit a kiadónak kellett volna állnia, azaz Heckenast Gusztávnak, a Koszorú esetén viszont személyesen Aranynak. Főképp két folyóiratának szerkesztői üzeneteket közvetítő rovára, illetve Arany néhány magánlevele alapján biztosan tudjuk, hogy egyes alkalmakkor kifejezetten a rendőrségi beavatkozás lehetőségére riasztotta el egy-egy írás közlésétől, s hogy gyakran kellett „polizei-fá-hig” alakba hozni egy-egy írást.⁹⁰ 1862-ben egy magánlevelben a következőket írta: „Oly kricszgerichten világ van-e Kolozvárt, hogy ottan lehet <es> beszélni és írni a famozus decennium alatti állapotról, akármiily hangosan? Én itt az amnestia óta, nem ismerem a sajtó-eljárást, de ha az azutáni csak folytatása lesz az azelőttinek (pedig alkalmasint úgy van): akkor nagyon méltó aggodalom támad bennem, hogy vagy a novella némelyik helye világra nem, – vagy a szerkesztő sötétre kerül. [...] ne ítéljen meg, tisztelt uram, s ne magyarázza subjektív gyávasságnak észretétclimet. [...]”⁹¹ Túlottanak tűnhet Arany féltelme, de ezen évekre visszatérően a szerkesztők és kiadók általános panasza a kiszámíthatatlanság volt,⁹² s nem látrák ezt másképp Arany lapjának szerzői sem

⁸⁹ Vegyes c. rovat. K III/1. 1. sz. 22.

⁹⁰ Szerkesztői üzeneteket lásd: „Vatra. Az itri levő egyet, direct czélzása miatt, nem mertük adni.” K I/2. 23. sz. 552.; további példák: Uo., I/1. 11. sz. 264, I/2. 2. sz. 48, 4. sz. 96; III/1. 4. sz. 96; levelezésére lásd: Arany 2014. 7–8, 19, 21, 44, 62, 128, 182, 205, 217, 226–229, 238, 241, 260, 269–273, 277–279, 296, 303, 353, 425, 426, 506. Idézet: 245.

⁹¹ Arany János levele Halmagyi Sándornak. Pest, 1862. dec. 3. Arany 2014: 217.

⁹² Vö. „Néh rebellis dolgokat elnéznek, néha egy árnnyékért is Kricszgericht. Az ember nem tud kiokosodni.” Arany 2014: 62.

(Szemere Miklós kivételével), nem volt például teljesen légből kapott Tóth Endre azon aggodalma 1864 márciusában, hogy költeményének megjelenését a rendőrség önmagában Rákóczi nevének említése miatt esetleg nem engedélyezheti.⁹³ A Szent István Társulat által 1862 végén kiadott *Allgemeine ungarische encyclopaedie* 4. kötetének már kimondottan 10 000 (!) példányát például a rendőrségi lefoglalást követően csak azután engedték forgalomba hozni, hogy az „Autonomie” címszóban elvárolították a vármegyei autonómia jellemzőit fejtető történeti jellegű ismeretét.⁹⁴ De hogy egy Arany barátai körét is érintő példát említsünk, amikor 1864 októberében Szász Károlynak a protestáns középiskolák részére készült *Magyarország története* második füzetének (mely Luxemburgi Zsigmondtól 1848-ig tárgyalta a magyar történelmet) második kiadása került a pest-budai rendőri hivatalba, ott összesen 38 módosításra, illetve kihagyásra ítélt részt jelölt meg a rendőrigazgató arra hivatkozva, hogy azok „részt a vallási gyűlölet ébresztése, valamint a történeti események elferdítése s gyűlöletes commentálása folytán valóságos méregként hatnának a főkony ifjú keblekre”, s Vörösmarty *Szótárának* közlését is kifogásolta.⁹⁵

Két adatunk van arról, hogy nehézségei támadtak szerkesztőként Aranynak, egyrészt 1862 januárjában a Figyelő közölte, hogy a lap legutóbbi számai némi késéssel jelentek meg, részben az ünnepi nyomdászünet, legutóbb pedig „rendőri akadály” miatt. Másrészt 1864 márciusában írt egy magánlevelben arról, hogy egy vers miatt a már kész lapot újra kellett nyomtatni. Minderről azonban bővebben nem tudunk, mivel a Helytartótanács iratanyagára erre vonatkozóan nem őrzött meg információkat (a pest-budai rendőrigazgatóság iratai pedig egyáltalán nem maradtak fenn).⁹⁶ Nem gyengült azonban a szerkesztő Arany szolidaritása a szerkesztőtársak és kiadók iránt. A sajtóellenőrzés nyűgeiről, az „elhátríthatlan akadályok”-ról (ahogy a kor nyelvezete megnevezte és „kódolta” a rendőrségi beavatkozás tényét) hírt adó tudósítások a sajtópernek és lefoglalások szaporodása nyomán még nagyobb hangsúlyt kaptak – az addigi elkobzási és szabadon boccátási hírek mellé felsorakoztak a hadiörvényeségi perbefogásokról, ítéletekről, fogságba vonulásról

⁹³ „Nem tudom, nem fog-e a censura az utolsó sorban, a Rákóczi néven elképedni.?” [?] Azért kérték, azon esetre, ha lehet valamiképp hogy a mellett a költemény is maradhatna, igazsáds ki! De én azt hiszem, hogy most, midőn Szalay épen Rákóczi írja, nem fognak belebotlani.” Tóth Endre levele Arany Jánosnak, Vatra, 1864. március 17. Arany 2014: 425., 431. Szemere Miklós viszont inkább túl féltelnek minősítette Aranyt. Vö. Arany 2014: 506, 572–573.

⁹⁴ Worafla és Pálffy levélváltását (1862. december) lásd: MNL OL D 191 22 556.IV.C.1862.

⁹⁵ Okolicsányi Zsigmond feljegyzése, Buda, 1864. október 27. MNL OL D 191 6992.IV.B.1864.

⁹⁶ Vegyes c. rovat. SzF. I. 11. sz. 175., Arany 2014: 426. A Helytartótanács elnöki iratai között Arany neve tudomásunk szerint egyszer fordul csak elő: Kerthely Károly intézett Aranyhoz levelet Düsseldorfból, melyben kérte, hogy segítsen terjesztési munkáit, s csatolt levelehez néhányat ezek közül: Petőfi-versek német fordításkötetét, valamint egy példányt a *Briefe über die ungarische Frage* c. röpiratról. Az utóbbi a rendőrség lefoglalata. Worafla jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. április 22. MNL OL D 191 2406.IV.C.1866. (Kerthely fordítói tevékenységéről időről időre Arany lapjai is híradást adtak.)

és kiszabadulásról, ritkábban felmentésekről, illetve részleges büntetésenyhítésekéről szóló közlemények.⁹⁷ A pusztára tényközlésen kívül alkalmanként egy-egy fűszúrásával is jelezte a szerkesztő, mit is gondolt a sajtóellenőrzés intézményéről. Rózsáagi Annal tervezett lapjának – adta hírül például még 1861. október közepén – Gombostü lesz a címe. „Ez már aztán *piquant* cím. Csoda lesz, ha nem confiscálják: a gombostü veszedelmes figyervernek bizonyult ama rettenő harcban, melyet Csokonai eposza (a *Dorothy*) leír.”⁹⁸ (Kiem. az eredetiben) Vagy 1862 nyarán Szini Károly tervezett élcslapjáról: „Mostani korban a «humor» is úgy él meg, ha hordóban lakik, ezért helyes a «Diogenes» cím.”⁹⁹ Majd ismét egy maliciózus megjegyzés 1863 májusában: „Egy bécsi photograph arra az eredeti gondolatra jött, hogy egy albumban mind azon irodalmi egyének arcképeit kiállítsa, kik a februári patens óra sajtó-törvényileg eltértek és bűnreest álltak ki. Egy pár kép tőlünk is kikérül.”¹⁰⁰

A sajtóellenőrzés gyakorlatját nyíltan bíráló megjegyzéseket persze – egy költemény kivételével – hiába kereshetünk, egy alkalommal azonban Arany láthatólag úgy érezte, szólnia kell – a kiadók felelősségére felhívni a figyelmet. 1861 novemberében Petőfi Apostolának a szerzői intenciótól eltérő kiadása kapcsán fejt ki kértlehetlenül: a sajtócenzúra nyomása alatt, ha elkerülhetetlen, „kevésbé lényeges helyeken parancsoló kényszerűségből a kihagyás elnézhető: a változtatás soha.” A kiadónak mindig gondosan mérlegelnie kell, mit tesznek lehetővé a kiadási viszonyok, s mit nem, s ha kell, inkább előállni a kiadás tervétől.¹⁰¹ Még egy alkalommal „avatkozik be” aktívan, ha más formában is, az efféle ügyekbe, mégpedig láthatólag összehangolva a Pesti Naplóval. A Nagyváradon megjelent Bihar című politikai lapnak és szerkesztőjének, Győrffy Gyulának 1862 őszétől kezdve sürűn meggyűlt a baja a rendőri haróságokkal. Palffy helytartó 1863 elején már elszánt volt arra, hogy akár haditörvényszéki ítélettel, akár, ha az nem megy, közigazgatási határozattal, de alkalomadtán megvonja a lapengedélyt.

⁹⁷ Vegyes c. rovat. SzF II/2. 23., 24. sz.; K I/1. 17., 19., 21. sz.; I/2. 1., 4., 5., 10., 12., 13., 14., 15., 17., 18., 21., 23., 24. sz.; II/1. 5., 11., 15., 16., 22. sz.; II/2. 6., 20. sz.; III/1. 1. sz.

⁹⁸ Vegyes c. rovat. SzF I. 50. sz. 799.

⁹⁹ Vegyes c. rovat. SzF II/2. 6. sz. 95.

¹⁰⁰ Vegyes c. rovat. SzF I/1. 19. sz. 455.

¹⁰¹ Értessítő c. rovat. SzF II/1. 2. sz. 29. Éppen Petőfi műve miatt egyébként ez egész *Alkotmányos nagy naplónak*, 1862. évre lefoglalását javasolta még októberben Joseph Woraika pesti-budai rendőrigazgató, végül a helytartóanács engedélyezte a kiadvány megjelentését. Woraika jelentése a helytartóanács elnökségének. Pest, 1861. szeptember 30. MNL OL D 212.2. d. 4. kútató Nr. 65a.

1863 szeptemberében a Pesti Napló híra fel a figyelmet mindközben a lap szorult anyagi helyzetére, majd októberben a Koszoru is követte, s az előfizetők számának szempontására szólított fel a lap megmentése érdekében.¹⁰²

1863 egyébként a sajtó ellen indított haditörvényszéki eljárások csúcs időszakát jelentette, 1864 elejétől mintha valamelyest enyhült volna a nyomás. Nem véletlen talán, hogy a lapban 1863 őszén jelent meg a kormányzati alkalmazásban épp akkoriban ártmenetileg nem álló Kecskeméthy Auréli tollából egy értekezés az újságírói hivatásról s a politikai sajtó, a „negyedik hatalom” szerepéről. Eszerint e negyedik hatalmi ág „folytonos ellenőrzés, előlégesen korlátozó, utólag büntető száz meg száz törvény tüskéi közé szorítva – mégis kisikamlík, s a törvényhozói furfangosságot kijátszsa!” Szüksége is volt az újságíró- és kiadó társadalomnak a biztató szavakra. S a cikk egy pontján Arany szerkesztői jegyzetben tudatta: „Mi nem féljük a társadalmat a napisajtótól.”¹⁰³ Ennél jóval kendőzetlenebbül is megjelent a Koszoruiban a cenzurális viszonyok bírálata 1864 elején Nyilas Samu költeményében: „Sokszor a kéz kötre nincsen, / De a nyelv van rablilincsen, [...]”¹⁰⁴

Persze ha nem lehetett, vagy legalábbis nem volt tanácsos nyíltan bírálni a hazai sajtóféltéylet, könnyen meg lehetett találni az egérutat: 1863 tavaszán az oroszországi hírlapi irodalomról közölt rövid összefoglalót a Koszoru, megemlítve, hogy a cenzúra természetesen csak szelidebb lett a megelőző években, de nem szűnt meg.¹⁰⁵ S Franciaországról is megtudhatra az olvasó (ha még nem tudta), hogy „A hol nincs szabad sajtó, a valódi satira és comicum nehezen virágozhatik”. A franciaországi sajtóviszonyokat több közlemény is kárhozarta, III. Napóleon császár – mint néhány évvel korábbi náborius ellenfél – nyílt bírálataban nem találhatott kivenni valót a császári rendőrség, ugyanakkor „a császár” politikája, a szabadság megszorítása, a műveltséggel szembeni érzékellen hűdegsége, nagy vártósalakító tervet könnyen transzponálható fedőtémák lehetnek az I. Ferenc József uralkodási és kormányzási gyakorlatának kritikájára éhes olvasók számára. Nem is beszélve az egyik cikk végkövetkeztetéséről: „III. Napoleon hihetetlen fokra emelte hatalmát. Ő Európa házi gazdája, kinek hite nélkül egy pisztolyt sem szabad elűtteni a continensen. De a historia tanításai szerint nincs törekényebb hatalom mint az, mely katonai kedvezésen alapul. A sajtó feletti minden szigoru örkődés s az ugynevezett

¹⁰² Különfélék c. rovat. PN 14. évf. 205–4070. sz.; Vegyes c. rovat. K I/2. 14. sz. 334.: „Reméljük a nagy Bihar-megye nem fogja elejtteni ez ügyesen szerkesztett lapot.” Az akció, úgy tünik, járt némi sikerrel, de már október közepén a következtető olvashatjuk: „Az életben maradt Bihar szerkesztőjét újra hadi törvényszék elé idézték.” Uo., 15. sz. 359.

¹⁰³ Kecskeméthy Auréli: *Az újságíró. Monolog*. K I/2. 15. sz. 351., 16. sz. 377.

¹⁰⁴ Nyilas Samu: *Fény és homály*. K II/1. 1. sz. 9.

¹⁰⁵ *Az orosz hírlapirodalom*. K I/1. 14. sz. 332–333, lásd még: Vegyes c. rovat. Uo., III/1. 13. sz.

sajtó-vetéségek elleni minden kardoskodás s a hű préfekt minden cseltségvényeinek és meseri kezeléseinek daczára, a közvéleménynek nagy hatalma van Franciaországban, melyet még a hatalmas császár sem hanyagolhat el.¹⁰⁶

A rendőrség korlátozó tevékenységéről egyébként nemcsak az irodalom kapcsán emlékezett meg Arany a Koszorúban. Amikor az írói segélygyelet javára 1862 tavasszal tervezett sorshúzás kibocsátható sorsjegyeket összegét a Helytartótanács hatalmi szóval lezállította, majd az egyesületet az alacsony összeg miatt a sajtóban kritika érte, a Szépirodalmi Figyelő világosan utalt a helyzetre: „A zajtútésen nem mul, de épen ott szállíták le a »magyobb összeget« emnyire, hol ki szokták mérni, mekkora »zajtútes« nem árt a gyöngébb halló idegeknak.”¹⁰⁷ (Kiem. az eredetiben) 1863. november elején pedig a Koszorú hír adott arról, hogy Reményi Ede jótekonysági koncertjét Aranyosmaroton, majd Léván is az utolsó pillanatban betiltotta a rendőrség. „A közönség éljenekkel vált meg Reményitől” – nyomatékosította a lap.¹⁰⁸ 1864 őszén, miután más lapokhoz hasonlóan a Koszorúban is megjelent a hír, hogy az abonyi polgári kaszinó verspályázatot hirdet „a jelen idegen divatruhaviseletnek ostromozását magában foglaló költeményre”, hamarosan közzé tette az egyesület vezetője, a pályázatot „közbe jött akadályok miatt” visszavonták. (Pálffy helytartó ugyanis kifogásolta, s engedélyezett tevékenységi körük túllépésére hivatkozva egyenesen felszólattal fenyegette a kaszinót. De ezt persze nem kiürülheték világgá.)¹⁰⁹ Minden bizonytalanság mellett rendőri tiltás állt annak a hírnök a háttérben is, hogy a dézsi nőegylet tervezett gyászünnepeére Jósika Miklós halálhírére „közbejött akadályok és kedvezetlenség miatt” elmaradt.¹¹⁰

A változott politikai körülmények természetesen átalakították az irodalmi tematikai súlypontját. A lelkesült ódák helyét újra allegóriák és elégiák vették át. A Figyelőben és a Koszorúban megjelent költemények is immáron az „elátkozott kor” komor világot, a jelen „botránya, kínja”-t, a reménytelenség és rabtság érzéseit tárták az olvasók elé: „Csak azt, hogy rab vagyok, ne hagyj felejtenem!” – szölte Tompa Mihály költeményében

¹⁰⁶ *Társadalmi satira Franciaországban*. K I/1. 22. sz. 524; lásd még Uo., 25. sz.; Almási Balogh Pál: *Páris és a francia éretelmiség*. I–II. K I/2. 20–21. sz. 457–459, 481–484, idézet: 484; lásd még: Vegyes c. rovat. Uo., II/1. 16., 18. sz., II/2. 5. sz.; III/1. 4. sz. 95; a párizsi szoborverekről, a Montmartre akropolis-tervekről: „Ha Napoleon ráteszi a kezét, meglesz. Egészen imperatori gondolat;” meglehetősen ironikusan tárgyalt a Koszorú a császárt Julius Césarról 1865 elején megjelent munkáját is. Vö. Uo., III/1. 15. sz.

¹⁰⁷ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 25. sz. 399.

¹⁰⁸ Vegyes c. rovat. K I/2. 18. sz. 432; a kolozsvári jogászság és a vendéglősök betiltott báljáról lásd, no. II/1. 5. sz. 119.

¹⁰⁹ K II/2. 14., 17. sz. 334, 406; Pálffy helytartó és Kapy Endre Pest megyei főispáni helytartó levelezéséről lásd: MNL OL D 191 6522. IVE.1864.

¹¹⁰ Vegyes c. rovat. K III/1. 16. sz. 383.

1865 elején.¹¹¹ Nagy ritkán ennél jóval harciasabb hangok is feltűntek. Thaly Kálmán például egyik versében Tökölhi Imre alakját idézte meg s vele együtt persze a Habsburg-ellenes küzdelmekét is:

Szegény katonának se kelljen bujdosni;
De ágyúdörgés közt labanczot csapdosni;
Adj uram háborút, jó kardot, paripát....
Emeld föl még egyszer magyarok zászlaját!¹¹²

1863 novemberben jelentette meg Arany *A walesi bárdok* című balladáját a *Koszorúban*.¹¹³ Az irodalomtörténészek méltán sokat foglalkoztak e művel, kimutatarva, hogy a közhiedelemmel szemben nem 1857-ben keletkezett, s így nem lehet a költemény az uralkodói pár 1857. évi magyarországi látogatása elleni demonstrációként értelmezni.¹¹⁴ A kérdés azonban az lehet, milyen kontextusba helyezhető a vers 1863 novemberében – amennyiben a történeten és közvetlen irodalmi vonatkozásain túl politikai jelentéstartalmat is kívánunk ahhoz kapcsolni, feltételezve, hogy Arany szándékairól sem állt az üzenet, de legalábbis az olvasók fejében biztosan politikai tartalmakkal kapcsolódott össze a vers sorai. Említettük, 1863 a magyarországi politikai sajtó megregulázási kísérletének csúcs éve volt, amikor a legnagyobb süllyel nehezedett az újságíró és író társadalomra a véleménynyilvánítást korlátozó szigorú kívánó kormányzati szándék és gyakorlat. Az év kezdetére és november eleje között legalább 15 haditörvényszéki eljárás indult (ha nem is végződött mindelyik elítéléssel). I. Edward, aki Arany szerkesztői jegyzetét idézve, a monda szerint „öt száz walesi bárdot végeztetett ki, hogy nemzetük dicső mulját zöngve, a fakat föl ne gerjeszthessék az angol járom letárazására”, a kor olvasója számára 1863-ban is könnyen párhuzamba állítható lehetett I. Ferenc Józseffel, akinek nevében ugyan nem kivégeztek, de meghurcoltak, bebörtönöztek szerkesztőket és írókat, megszüntettek lapokat, hogy ne tarthassák életben az ellenállás szellemét. Ez is alkothatta e költemény korabeli értelmezésének egyik rétegét.

A próza súlya növekedett a lapban, a tematika sokszínűbbé vált, de persze a történeti témák és korábban népszerű szereplők sem tűntek el. Elvértve megjelentek olyan közlémények, melyek a közelmúlt időszejakát, az 1850-es évek viszonyait tárgyalták, például P. Szathmáry Károly *A kis halom* című elbeszélése, amely az 1857. évi jogászbálmak is emléket állított, amely a nemzeti visélet diváját elindította a fővárosban, az évrizedforduló

¹¹¹ Vö. Balogh Zoltán: *Elátkozott kor*. K II/2. 14. sz. 315–316; Tóth Endre: *A múlt képe*. Uo., II/2. 4. sz. 77–78;

Tompa Mihály: *A gályarab jobbszára*. Uo., III/1. 1. sz. 7.

¹¹² Thaly Kálmán: *Tökölhi bujdosó híve* 1697. K I/2. 9. sz. 197.

¹¹³ Arany János: *A walesi bárdok*. (Öt-átgól balladák.) K I/2. 18. sz. 420–421.

¹¹⁴ Czigány 1990: 81–82., Szilágyi 1990: 114, 118, Kovács 2000: 260–265, Kerényi 2005: 29–30, Milbacher 2009: 316–340, Tarjányi 2013: 259–275.

megélénkült mozgalmainak előhírnökeként.¹¹⁵ Ha 1848–1849 mint művészeti téma nem is dominált a lapban, de például a honvédek irodalmi ábrázolásának híreessége jegyében alkalmanként továbbra is síkra szállt a Fegyelő.¹¹⁶

A politikai színtér bezárulával újra nőtt a civil társadalmi szerveződések, egyéni és közösségi kulturális, közművelődési akciók jelentősége. A politikával áttaródott mindennapok időszakában után ismét a magyar nyelv, a kiemelt kulturális nemzeti intézmények, a hazafiás célokat szimbolizáló egyes kezdeményezések támogatása vált a nemzeti és ellenzéki cselekvés fő formájává. Ez átértékelte – ahogy arról már szó esett – a hazafiság demonstrálásának megnyilvánulásait, az alkotási idősorokban üres szópuffogtatásnak vagy divatmajmolásnak tűnő gesztusok hirtelen jelentéssel töltődtek/töltődhettek fel – még ha a „hazafiságot kongató phrasisok” bírálata nem is szűnt meg a lapban.¹¹⁷ Arany, aki a magyar viselkedés tünetét dívatját 1860–1861-ben ironikus maliciával figyelte és kommentálta,¹¹⁸ most a magyaros ruha újra politikai programjelölővé válását érezhetően nagyobb megértéssel kezelte. Egy közlemény kapcsán például, amely a nemzeti férfiviseletet túl cifrának és szűk volta miatt kényelmetlennek nyilvánította, a szerkesztő különvéleményt jelentett be: „Ez nem éppen úgy van. Minden ruha cifra, ha cifrán csináltatjuk, s kényelmetlen, ha díszöltözöt. Magunk is oly magyar ruhát hordunk, mely se nem cifra se nem kényelmetlen. Azt, hogy csak urnak való volna, megczáfolja az a körülmény, hogy népünk, a legdolgozóbb osztály, mindig magyar ruhában jár. Egyébiránt arra való a divat, hogy módosítsa rajta szükség szerint. Árpádtól napjainkig sok változáson ment át nemzeti öltözetünk, s vajon miért ne meherne át ezután is.”¹¹⁹ S a Rákóczi-induló is visszanyerte Arany lapjaiban presztízst, amikor 1862-ben vita bontakozott ki arról a hírlapok hasábjain, ki tekinthető a Rákóczi-induló szerzőjének, a Szépirodalmi Fegyelő is követte és továbbította a megjelent információkat,¹²⁰ és a híradásokban is inkább pozitív kontextrusban találkoztunk a zemenével, például Reményi Elede egy 1864 őszi pesti koncertjének kapcsán: „A közönség – kivált a magyar népdalok s a Rákóczy induló által föllelkesítve – koszorúkkal halmozta el Reményit, s minden darab után kilyitra számtalanszor, mit ez azzal viszonzott, hogy háromszor is rákezdte a közönségnek legkedvesebb dalokat.”¹²¹

¹¹⁵ Az első fejezet élen ráadásul „Az esküdtetszék” cím állt – alkalmat adva a szerkesztői ironikus, nem leplezett politikai megjegyzéseknek: „Hogy az esküdtetszék (jury) hazánkban csak poetica licentia, s alatta nyúlónos törvényeségi tárgyalást kell értenünk – fölösleges érnemni.” (Kiem. az eredetiben) Szerk. megjegyzés P. Szathmáry Károly: *A kis halom*. (Eredeti beszély.) K/I/1. 11. sz. 268.

¹¹⁶ Lásd például: Színház c. rovat. SzF II/1. 1. sz. 14.

¹¹⁷ Behírdalom c. rovat. SzF II/2. 8. sz. 116.

¹¹⁸ Vö. Felmagyarosság. Ciliander. Arany 1952: 125; Arany 2004: 384.

¹¹⁹ Szerk. jegyzet. „Z. A.”: *Társadalmunkról* III. K II/1. 16. sz. 379; lásd még Vegyes c. rovat. K I/2. 10. sz. 239.

¹²⁰ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 18. sz.

¹²¹ Vegyes c. rovat. K II/2. 17. sz. 407.

Megjelent ugyanakkor alkalmanként egy-egy olyan közlemény is Arany lapjában, amely egészen biztosan nem esett egybe a nemzeti érzelmektől fűtött közérzület fő irányával. 1863 tavaszán például a Koszorú zenei rovatának állandó munkatársa, Barthalus István a *Himnusz* és a *Szózat* megzenesítet, akkora már nemzeti ereklyeként tisztelt változatait támadta azzal, hogy azokban a szöveg-prozódijának nem felel meg a dallam és ritmus. „Erkel hymnusza, s Egressy szózatja egyik szempontból sem állja ki a kritikát; mert egyik sem egyszerű, s mindkettő vét a szavakat ellen. – Ki szavalná a szózatnak mindjárt a kezdetét úgy, a mint dallamosítva van: ha-zád-nak...? stb. Mily fonáknul kell ite a harmadik szótaggal felugrani! Szintén ezt teszi a hymnusz kezdetének negyedik szótagjával Erkel, sőt nála még többször is előfordul. E két dal hangterjedelme által szintén elhagyta a népet, minek következtülül szünetése óra csak a szimpadok deszkáin otthonos, s a nép fülsértőleg kiáltani igen, de énekelni soha sem fogja. – Sőt bátor vagyok megvalamni: az erőltetett kukorékolást, bármennyire tapsoljon a karzat, a szimpadon sem tartom szépnek. – Mit mondják azon hazafias buzgólkodásra, minek folytán nemrég Rákóczy indulóját is énekke alakították: azaz: Szerdahelyi régi kísérletei föllelevenítették!” (Arany ugyan fűzött szerkesztői jegyzetet a tanulmányhoz, de a fent idézett megállapításokhoz nem tett észrevételt.)¹²² A csipős kritika ellenére a *Szózat* említése önmagában politikai jelentőséggel bírt, mivel Pálffy helytartó 1862 nyarán bizalmas utasításban a tömeges éneklés tiltására szólította fel a közigazgatási vezetőket. (A lap később azt is hírül adta, hogy Szilágyi Dániel, Konstantinápolyban lakó magyar törökre fordított „egy csomó magyar költeményt”, köztük a *Szózatot*,¹²³ de azt is, hogy 1864 szeptemberben a szigetvári várvédő Zrínyi Miklós tiszteletere rendezett szigetvári ünnepen a tömeg elkezdte énekelni azt, de a helyi hatóság leiltotta.)¹²⁴ A szakmai kritikát – vélhetően Arany – nem hallgathatathaják el politikai szempontok, mégoly magasztosak sem.

A lapok szövevébe beleszórt politikai motívumok ellenére ugyanis Arany továbbra is az irodalom autonómiájának híve volt, bár a provizórium politikai viszonyai között kevésbé harciasan hangoztatta véleményét arról, hogy a politikai szempontok nem uralták az irodalomkritika és irodalomtörténet szempontrendszerét, de egy-egy megjegyzés erejéig megvillantotta ezt. Kotsányi László például Teleki László gróf tiszteletere egy albumot (*Teleki-Album*) adott ki, a bevételek részben az írói segélyegyletnek, részben vízkárosultak javára felajánlva, az erről tudósító hírhez pedig Arany lapja hozzáfűzte: „Szándéka jó, de albuma ugyan gyenge.”¹²⁵ Irodalom, művelődés és politika kapcsolatairól a legmarkánsabb állásfoglalást persze Gyulai Pál tette a Koszorúban Vajda János *Önbírálat* című röpiratának bírálataban, élesen elhatárolódva az egyoldalúnak

¹²² Zene c. rovat. K I/1. 9. sz. 213. A lap beszámolt később arról, hogy a *Szózat* szövegére Festerics Lóó gróf „új hymnuszszertű dallamot” írt. Uo., I/2. 1. sz. 22.

¹²³ Vegyes c. rovat. K I/2. 25. sz. 599.

¹²⁴ Vegyes c. rovat. K II/2. 12. sz. 286.

¹²⁵ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 20. sz. 319.

minősített nemzetosorozástól: „a politikának mindenbe vegyítése nem jó, de mértékel sokba vegyítése éppen nem ártalmas. [...] A politikának semmibe se vegyítése rosszabb mindenbe vegyítésénél.” Mivel azonban e kritika akkor jelent meg, amikor Arany fűdőhelyen távol tartózkodott, s Gyulai szerkesztette a lapot, nem tudhatjuk, Arany egyetértett-e ezzel, hiszen nem lehetett alkalma fnom szerkesztői jegyzettel jelezni esetleges fenntartásait.¹²⁶

Alapvető feladatának tekintette Arany továbbra is az Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a magyar írói segélyegylet a Nemzeti Színház és a Múzeum ügyeiről szóló rendszeres tudósítást, rendezvényeik, programjaik és vállalkozásaink népszerűsítését. Nem jelenhetett meg egyetlen lapszám sem enélkül. A három előbbi egyesület mellé felsorakozott a frissen alapított, Andrásy Gyula gróf által elnökölt Magyar Képzőművészeti Társulat is. Fogalmazhazánk úgy is, hogy az irodalmi Deák-párt által dominált kulturális szervezetek szócsovének is tekintette magát a szerkesztő Arany.

A nemzet mártírjaiként tisztelt, a Habsburg birodalmi centrummal szemben különféle formákban és időszakokban, de a nemzeti eszme jegyében szembekevertt személyekről szóló híradások, érekezesek, irodalmi munkák átszörték a lapszámok szöveget (név szerint, előfordulásuk eredeti sorrendjében: Sárosi Gyula, Vachott Sándor, Vachott Sándorné, Reményi Ede, Teleki László, Széchenyi István, Petőfi Sándor, Asbóth Lajos, II. Rákóczi Ferenc, Vörösmarty Mihály, Zrínyi Miklós, Zrínyi Ilona, Mikos Kelemen, özvegy Barthányi Lajosné grófnő, Tököli Imre, a Martinovics-perben elítelt Öz Pál, Garay János, Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc).¹²⁷ Önmagában a nevek felidézése a kollektív hagyományrendszer függetlenségi ellenzéki politikai színeit villanortta fel a róluik szóló szövegek konkrét tartalmától függetlenül. Ugyanakkor a Koszorú helyr adott Kemény Gábor báró irásának is 1863 elején, aki a 17. század elején a török ellenében a Habsburg-dinasztriára való támaszkodást hirdető Eszterházy Miklós gróf nézeteit tárgyalta. „Nem mondom – fejtegette Kemény –, hogy az Eszterházy okoskodásait kivétel nélkül magaméivá teszem, itt azoknak helyességét nincs helyén vitatni; [...] Most is okulhatunk azokból.” Két lapszámmal később azonban gyorsan kiegyenlítette a szerkesztői gyakorlat az előbbi közlemény által keltezt hullámokat: „ovakodnunk kell teljesen pártjárta, vagy teljesen az ellenpártira állani, mivel az akkori viszonyok merőben különbözők voltak minden későbbiekétől. Az országban két hatalmasság volt, melyek közti balancirozással tartta fen magát a nemzet – akármelyikhez áll féltétlenül, nem marad meg alkornánya és nemzeti léte. Eszterháziakra ép oly szükség volt mint

¹²⁶ [Gyulai Pál]: *Önéletrajta*. Irtá Arisztidsz. Lípse. 1862. Gerhard Wolfgang. SzF II/2. 13. sz. 198–199, 14. sz. 211–214, idézet: 213.

¹²⁷ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 3., 4., 6., 15., 16., 20., 22., 23., 25., II/2. 1–3., 6., 8., 11., 12., 16., 20–22. sz.; K I/1. 1., 7–9., 11–13., 15–20., 22., 24., 25. sz.; I/2. 1–3., 5–7., 9–11., 14., 15., 17–20., 24., 26. sz.; II/1. 1., 4–6., 8–11., 13–18., 20., 21., 23. sz.; II/2. 1., 3., 5., 7., 9., 11., 12., 14., 16., 17., 19., 20–22. sz.; III/1. 3–5., 7., 16., 26. sz.

Bethlenekre.”¹²⁸ Ezzel persze az olvasó leginkább a „most is okulhatunk” állítást látharta dezavualva: más idők, más problémák, s a lehetséges következtetés: most viszont egyértelmű a választás.

El-szört híradások jelentek meg ezekben az években a magyarországi lapokban Erzsébet királyné szimpátiájáról a magyarok, a magyar nyelv és magyar ötózet iránt. Ebből a Koszorú sem maradhatott ki, ha csak néhány hír erejéig. Ferenc József ezzel ellenértben kizárólag csak a kiemelt nemzeti intézményeknek juttatott szubvencióról szóló hírek kapcsán bukkant fel a hírekben egészen 1865-ös pesti útjáig.¹³⁰

Továbbra is kiemelt súllyal foglalkozott Arany két lapja a Széchenyi-szobor tervével, gondosan beszámolva minden fordulatról és fejleményről,¹³¹ ugyanez elmondható a Petőfi-szobor felállításának kezdeményezéséről,¹³² valamint a székesfehérvári Vörösmarty-szoborról, mely utóbbihoz kapcsolatlan részletesen hírt adtak Arany lapjai Vörösmarty összes műveinek Gyulai Pál szerkesztette kiadásáról is.¹³³ A szobortervek sorában a Szarnáron felállítandó Kőlcsey-szobornak szentelt még a lap fokozott figyelmet.¹³⁴ A budai népszínház megkapasszkodási kísérletei és annak bukarói is rendszeresen viszsztatétek az újdonság rovarban, Gyulai ugyan éles hangú kritikákban marasztalta el a népszerű operettekkel és a kor párizsi divájának új kedvencével, a kánkánal a nézőket becsalogatni kívánó Molnár színingazgató próbálkozásait, de a célkitűzést, a magyar nyelvű színingázás meghonosítását Budán mindvégig nagyra tartva.¹³⁵ Buljovszky né meg-

¹²⁸ B. Kemény Gábor: *Emlékezzünk régietől*. K I/1. 7. sz. 162.; *Még egyszer „Emlékezzünk régietől”*. Uo. I/1. 9. sz. 209.

¹²⁹ Vegyes c. rovat. K I/2. 18. sz. 431.; *Erzsébet királynétől további híradások*: no. II/1. 9., 10. sz., II/2. 5. sz.

¹³⁰ A Budapesti Szemle 48–49. füzetének ismertetése kapcsán ugyanakkor megemlírtette a Figyelő Borka Tivadart közleményét: *El-e Arpad fágga*. A látszólag merő történelmi kértés azonban politikai vonatkozásokat is hordozott, hiszen ezekben az években lépett fel August Crouy–Chanel herceg azzal, hogy Árpád-házi leszármazottként igényt tartott a magyar trónra. Az ezt propagáló, külföldön megjelent kiadványokat a sajtóhatóság természetesen szigorúan tiltotta Magyarországon. Beltrodalom c. rovat „(g)” színgóval. SzF II/2. 179–182.

¹³¹ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 5., 7., 18., 19. sz., K I/1. 2–6., 13., 14., 20., sz.; II/2. 3. sz.; III/1. 3., 20. sz.

¹³² Vegyes c. rovat. SzF II/1. 16., II/2. 16. sz.; K I/2. 3., 24. sz.; II/2. 17. sz.

¹³³ Vegyes c. rovat. K I/1. 9., 11., 13., 15., 16., 18., 21., 22. sz.; I/2. 2., 12., 14., 25., 26. sz.; II/1. 7., 10., 17., 25. sz.; II/2. 1., 18–24. sz.; III/1. 5. sz.

¹³⁴ Vegyes c. rovat. SzF II/2. 14. sz., K I/1. 14., 20. sz.; I/2. 20. sz.; II/1. 7., 10. sz.; II/2. 8., 11–14. sz.; III/1. 4. sz.

¹³⁵ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 7., 10., 11., 21., II/2. 13., 18., 19. sz.; K I/1. 5., 7., 8., 14., 15., 17., 18., 22., 23. sz.; I/2. 6., 9., 12–14., 18., 22. sz.; II/1. 6., 10. (*Budai népszínház: „-i” színgóval*). 16. sz.; II/2. 1–3., 5., 7., 8., 10., 12–14., 16–18., 21., 25. sz.; III/1. 1., 19. sz.

rovása sem tűnt el a hírekből, szembeállítva vele például Hollós Kornéliát, aki 1864 elején visszautasította, hogy fellépjön a pesti német színházban, mondván, „magyar művésznek lévén, Magyarország csak magyar színpadon léphet föl”.¹³⁶

A megjelent könyvek rovatóiban nem mulasztotta el Arany, hogy hírt adjon azokról a kiadványokról, melyek egyrészt a nemzeti múlt ikonikus alakjait jelentették meg, illetve 1848–1849 emléket állították, legyen szó II. Rákóczi Ferenc leveleinek P. Szathmáry Károly által kiadott gyűjteményéről, Jósika Miklós *Egy magyar család a forradalom alatt* című regényéről vagy Kovács László *Erdély története 1848/49-ben* című történeti munkájáról. Ha nem is tárgyaltuk, de az új könyvek felsorolásában hírt adott az 1861. évi országgyűléssel kapcsolatos kiadványokról is, Horváth Mihály *Magyarország történelme* sorozatának a rendőrség figyelmét is felkelő különböző kötetéről. Nagy rikkán egy-egy politikai röpirat megjelenéséről is értesülhetett az olvasó. De nem mulasztotta el a lap a liberalizmus első klasszikusa, Benjamin Constant *Az alkotmányos politika tana* című munkája magyar nyelvű kiadása kapcsán sem ekképp ajánlani a művet: „Egy időben sokat hivatkozunk rá politikusaink – most is ajánlatos tanulmány kívált az új nemzedeknek.”¹³⁷ A passzív rezisztencia mindennapjaiban az is érzelmi mozgósító erővel bír, ha egy lap közölte, Reményi Ede egyik koncertjének programjában szerepel a *Nagy hallgató magyar, Reményi* című darab.¹³⁸ S amikor a magyar királyi tábla elhatározta, hogy megfesseti az országbírók életnagyságú portréit, nem felejtí el a Koszortú közölni, hogy a sort az 1671-ben lefejezett Nádasdy Ferenc gróffal kezdik (akiről tudharta a művelt közönség, hogy az I. Lipót császár elleni összeesküvés perében végezték ki).¹³⁹

Megszaporodtak a híradások a „testvérhaza”, Erdély kulturális életének eseményeiről, az Erdélyi Művelődési Egyesület közgyűléseiről, a magyar orvosok és természettudósok egyesületének Marosvásárhelyen tartott 1863. évi közgyűléséről, és így tovább.¹⁴⁰ Önmagában szimbolikus jelentősége lehetett annak, hogy a Koszortú megindulásakor, 1863 elején Milkó Imre gróf írása vezette be az új lap folyamát.¹⁴¹ Folyaratódtak a közlemények a magyar korona országaiknak területén élő nem magyar nemzetiségű kulturális

ünnepeiről és szervezeteiről is,¹⁴² s rokonszenvvel tekintett továbbra is Arany az izraelita egyházközösségeken belül a magyar nyelvűsítés programjára – elutasítva alkalmanként az ir-ort jelentkező zsidóellenes megnyilvánulásokat.¹⁴³

Érthető okokból a korábbiál rikkátabban kaphatott hírt az olvasó Arany lapjaiból a külföldön élő magyar politikai emigránsokról, de hogy például Teleki Sándor gróf a Kisfaludy Társaság alapító tagjai sorába lépett, vagy Horn Ede nem kapott engedélyt a porosz kormánytól, hogy részt vegyen a berlini statisztikai kongresszuson, Rónay Jácint „Londonban élő hazánkfiá”-nak *Fajkeletkezés: az embernek helye a természetben és régisége* címmel könyve jelent meg, majd három angol színész életrajzát ajánlotta fel a magyar nemzeti színház nyugdíjintézetének javára, s Shakespeare-ről is emlékjegyzeteket küldött haza – értesülhetett az olvasó. Vagy arról, hogy Londonban előkelő urak és hölgyek *Rossini Sevillai borbélyát* készültek előadni az 1863-as rendkívüli alföldi szárazság által sújtott szőlőközdők javára, s Diósy Márton Ekel Ferencről levélben kért „egy kis magyar duettet”, hogy azt is beépítsék a darabba.¹⁴⁴ A leggyakrabban Jósika Miklós báró került szóba, egy-egy újabb regénye, *Emlékiratai* születése, majd betegsége és halála, a „bujdosó” temetése kapcsán.¹⁴⁵ Az emigráció irodalmi tevékenységét nem végző tagja legfőképpen akkor kerülhetett be a híradásokba, ha uralkodói engedéllyel hazatért (Gyurmán Adolf, Szemere Bertalan).¹⁴⁶ Egyetlen alkalommal Kossuth Lajos alakja is feltűnik „K. L.”-ként,¹⁴⁷ majd még egyszer, de már mint Szalay László negatív ellenpárja a Szalay halálakor közölt nekrológ szövegében. Eszerint ugyanis „ő [Szalay] volt az első, ki divatos vezérczikleink virágos szónokiasságával szemben, az európai journalistikai formák átültetésével, némi ellenhatást igyekezett felköltetni.”¹⁴⁸ Hogy ki képviselte zsurnalisztikai hagyományainkban a „virágos szónokiasságot”, aligha kellett elmagyarázni bármelyik olvasónak is.

Olykor akár egy-egy fogalomhasználat is jelezhetne a szerkesztő köröttségét a nemzeti ellenzéki mozgalom célkritisztéséhez, például amikor a Koszortú indulásakor a szerkesztés alapelvéként kijelentette: „Mindenek előtt, hiszünk az irodalmi jogfolytonosságban.”¹⁴⁹ Nem valószínű, hogy az olvasók fület elkerülte volna az ellenzék egyik fő jelszavára,

¹³⁶ Vegyes c. rovat. K I/1. 25. sz., I/2. 1., 4., 5., 9., 15., 16., 19., 20., 22. sz., III/1. 10. sz.; az újságíró Fényi Buljovszky Gyula titlarkozó írata: *Nyílt levél*. Uo., I/2. 17. sz. 406.; a Hollós Kornéliáná vonatkozó hírt lásd: Uo., II/1. 1. sz. 23.

¹³⁷ Vegyes c. rovat. K I/1. 6. sz. 143.

¹³⁸ Vegyes c. rovat. K II/2. 17. sz. 406.

¹³⁹ Vegyes c. rovat. K I/1. 6. sz. 143.

¹⁴⁰ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 5. sz., II/2. 5., 9., 11., 21. sz., K I/2. 9., 10., 16., 19., 21. sz., II/1. 1., 3., 5., 6., 8., 9., 11., 15., 17., 22–25. sz., II/2. 1., 7., 10–12., 19., 22. sz., III/1. 6., 13., 16., 18., 19. sz.

¹⁴¹ Gróf Milkó Imre: *A Koszortú*. K I/1. 1. sz. 1–3.

¹⁴² Vegyes c. rovat. SzF II/2. 5. sz., K I/1. 14., 20., 21., 25. sz., I/2. 3., 9., 12–14., 16. sz., II/1. 2., 19., 20., 23., 24. sz., II/2. 2., 7., 11., 17., 19. sz., III/1. 21. sz.

¹⁴³ Vö. Vegyes c. rovat. SzF I. 6., 29. sz., K I/1. 19. sz., I/2. 17. sz., II/1. 16. sz.

¹⁴⁴ Vegyes c. rovat. SzF II/2. 20. sz.; vö. Telekire lásd még Vegyes c. rovat. K I/1. 26. sz., I/2. félv. 13., 18., 22. sz., II/1. 25. sz., II/2. 1. sz.

¹⁴⁵ Vö. Vegyes c. rovat. K I/2. 24. sz., II/1. 14. sz., II/2. 14., 21., 23. sz., III/1. 8., 10–12., 16. sz.

¹⁴⁶ Vegyes c. rovat. K I/2. 9., 14. sz., III/1. 5. sz.

¹⁴⁷ Vegyes c. rovat. K II/1. 15. sz. 359.

¹⁴⁸ Szalay László. K II/2. 4. sz. 92.

¹⁴⁹ Arany János: *Irodalmi bitovallásunk*. K I/1. 1. sz. 5.

a „jogfolyvonosság”-ra rímelés e programban. Ahogy az is transzponálható volt, amikor a germánismusk ellenében a magyar nyelv szőrendjéről szólt a lap így: „Tehát ne hagyjuk a nyelv történeti jogait!”¹⁵⁰ (Kiemelések az eredetiben.)

Az 1860-ban létrejött egységes Olaszországról, a Velence tartomány birrokklása folyrán az Osztrák Császárság elkerülhetetlen ellenfelétől köölt kulturális beszámolóik önmagukban politikai érzelmeket kelthettek. Reviczky Szever Giacomo Leopardi munkásságát méltatva például valóságos dicsőimuszert zengett az olasz nemzeti egységörökevésekről (ráadásul Tisza Kálmánnak, az országgyűlés harározati párti vezérének ajánlotta írását).¹⁵¹ Egy hír erejéig még Garibaldi alakját is felvillantotta a lap: a nagy olasz nemzeti hős „betegegyében sonett-írásra adta fejét.”¹⁵² (Kiem. az eredetiben.) (A Garibaldiról szóló híradások általában véve tiltandónak minősültek.) Sőt az olasz nemzeti mozgalom első nagyja, a forradalmár demokrata Giuseppe Mazzini is megjelent a Koszorúban egy pillanatra 1863 tavaszán, mivel összes műveit készületek kiadni.¹⁵³

A politikai tartalomtól látszólag távol eső tevékenységek is politikai jellegűekké válhattak ezekben az években, mint például 1863-ban a már említett szárazság sújtotta „ínségek” segélyezése. A kormányzat segélyakcióival szemben ugyanis a megyékben a helyi ellenzéki politikai elit tagjai megragadták az együttműködést a törvényelennel tekintett megyei adminisztrációt által kinevezett ínségügyi bizottságokkal, s helyi és országos egyesületek, a sajtókiadványok szerkesztősegeinek (melyek között kiemelt szerepet jutott a Pesti Naplónak) közreműködésével saját segélyezésbe fogtak. Így azután Arany Lajpában is minden kis hír a társadalmi segélyezésről aprócska jele volt a kormányzattal való együttműködés megragadásának.¹⁵⁴ Prominens szerepet jutott mindebben az 1862-ben alakult Magyar Gazdasszonyok Egyesületének, mely a valóban elkötelezett karitatív tevékenység mellett annak is köszönhette a megkülönböztetett figyelmet, hogy sikerült az arisztokrácia, köznemesség és városi polgárság értelmiség összefogását megvalósítani egy szervezeten belül, s élni az egyesület elnöki posztját betöltő özvegy Damjanich Jánosné állt. akcióit pedig nem kisebb személyiség támogatta, mint Barthyány Lajos gróf özvegye. 1864 tavaszán, elsősorban az ún. „ínség bazár” rendezvénynek köszönhetően, melyet kifejezetten Barthyány grófnő kezdeményezett, az egész ország figyelmé feljűk fordult.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Vegyes c. rovat. K I/2. 20. sz. 479.

¹⁵¹ Reviczky Szever: *Egy olasz köölt szemüdevei: Tisza Kálmán haritonnak, köszönet gyánánt*. SzF II/1. 17. sz. 262.

¹⁵² Vegyes c. rovat. SzF II/2. 25. sz. 399.

¹⁵³ Vegyes c. rovat. K I/1. 17. sz. 407.

¹⁵⁴ Vö. Vegyes c. rovat. K I/2. félv 7., 9., 10., 11., 12., 14., 15., 17., 19., 20., 24. sz.; II/1. 1. 5., 6., 8., 9., 10., 11., 12., 13., 14., 15., 17., 18., 19., 20. sz.; II/2. 5. sz.

¹⁵⁵ Vegyes c. rovat. K I/1. 25. sz. I/2. 14–16., 22. sz.; II/1. 6., 8., 10., 21. sz.; II/2. 14., 16., 19. sz.; III/1. 1. 3., 5., 10., 11. sz.

Felbukkanak azután a híradások között konkrétabb politikai utalásokat tartalmazók is. Például a hír 1862 elején, hogy a Helytartótanács nem hagyta jóvá Tóth Kálmán megválasztását az Akadémia levelező tagjává,¹⁵⁶ mivel Tóth népszerű élcilapja, a Bolond Miska egy számát a pest-budai rendőrség lefoglalta, s haditörvényeséki eljárás is indult ellene. Önmagában egy-egy személyről – valamely tisztán irodalmi jellegű hír eseten is – annak megjelölése, hogy az illető „volt országgyűlési képviselő”, „az 1861-iki országgyűlés elnöke” vagy „volt alkormányos főjegyző”, szintén jelentőséggel bírt (Pálffy helytartó 1862 februárjában „szigorúan” tiltotta, hogy a sajtóban az 1861. évi országgyűlés volt képviselőit „képvisezők”-nek nevezzék, ugyanez volt a helyzet az „alkormányos” hivatali címekekkel).¹⁵⁷ 1848 jelszava direktrebb módon is fel-feltűnt a Koszorúban, ha csak egy-egy rövidhír mellékes elemeként is.¹⁵⁸

Politikai elvek vitatása persze nem tartozhatott Arany Lajpának témái közé. De az Eötvös József báró *Gondolatok* című, kiadásra váró művéből köölt részletek („Ellenzék”, „Kormány”, „Kormány támaszai”) közreadásával határterületre tévedt a szerkesztő: „A kormány támaszai. Oly kormányt vagy államszerkezetet, melynek a nép érzületében gyökerei nincsenek, külső támaszok nem tarthatnak fel” – szölv például a szentenencia.¹⁵⁹ 1864 tavaszán pedig a későbbi igazságügy-miniszter, Horvát Boldizsár akadémiai széklfoglalóját idézte a Koszorú az osztrák törvénykezési reformról: „... nem elég a törvényeknek csupán *absolute* jöknak lenniök, hanem szűkség, hogy a nép szokásában, meggyöződésében, hajlamában gyökerezzenek, máskép a legjobbak is ellenszenvet költönek és demoralizáló hatást gyakorolnak...”¹⁶⁰ (Kiem. az eredetiben.) Kifejezetten politikai jellegű eseményként kellett izgalmat 1864 elején a pesti kasszinó által Széchenyi tiszreletére rendezett díszebéd, ahol a családtagok átadták a kasszinó részére Széchenyi által hagyományozott díszsertegert az összejövetel az ellenzéki erők seregszemléje volt.¹⁶¹

Időről-időre fel-feltűnt Deák Ferenc alakja a tudósításokban, amire, mint látruk, az élénk politikai küzdelmek hónapjaiban csupán egy alkalommal került sor. A provizórium idején Deák nevének megidézése önmagában politikai hivallásnak számított.¹⁶² Először 1861. október végén olvashatjuk a Figyelőben: „Hír szerint a pozsonyi hűlgyek Deák Ferenczet aranyollal készűlnek megajándékozni. A toll ha arany is gyöngye

¹⁵⁶ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 10. sz. 159.

¹⁵⁷ Vegyes c. rovat. SzF II/2. 21. sz.; K I/2. 20. sz.; II/1. 19. sz.; II/2. 14., 19. sz.; Pálffy véleményére lásd: Pálffy levélfogalmazványra Wornalkához, Buda, 1862. márc. 26. MNL OL D 191 7380.IV.B.1862.

¹⁵⁸ Lásd például Vegyes c. rovat. K I/1. 10., 23. sz.

¹⁵⁹ B. Eötvös József: *Gondolatok* „című kézirati művéből. K I/1. 14. sz. 330.

¹⁶⁰ Vegyes c. rovat. K II/1. 12. sz. 287.

¹⁶¹ Vegyes c. rovat. K II/1. 6. sz. 143.

¹⁶² Tudjuk, alkalmanként személyesen is találkozott Arany Deákkal, például Bezerédy Istváné ebédfőin Csengerly Annállal, Kemény Zsigmondnál és Gyulai Pállal együtt. De alkalmat szölgáfartott az Akadémia is, hiszen Deák az igazgató tanács tagja volt.

kifejezni a nagy polgár érdemeit:¹⁶³ (Kiem. az eredetiben.) Majd 1862 elején közli a hírt: Deák arcsképeink árusításából eddig hétezer forint gyűlt be a fővárosi fiú, illetve Leány árvaintézet javára. „Mélto dícséret a nagyknak, ki *árványkát* is ily gyümölcsözővé tudta tenni!”¹⁶⁴ (Kiem. az eredetiben.) 1863 elején szokatlanul terjedelmes hírre bukkantott az olvasó az újdonságok között: „Országunk Deákja kapott erdélyi nőktől 1861-ki emlékül egy igen csinos szobornüvet, melyet, társaik nevében, ifj. báró Kemény Istvánné és b. Szentkereszti Karolina urnök e napokban az illető kezéhez juttattak. A mű az épen emelkedő félben levő Pannoniát ábrázolja, a mint egyik kezében haralma jelképeire támaszkodván, a másikat védőleg nyujtja mellette álló fia felé, ki a törvényre utal. Minő talpraesett gondolat és mennyi vonatkozással bír. A mű *Alexy K.* jeles szobrász hazánkba műve. A bronzöntés bécsi. A kivitel technikája alig hagyhat kívánnivalót fenn. – De a kifejezés, ha nem családunk, a bécsi öntödében valamit veszített. Különösen magának Pannoniának arczkifejezése méltóságosabb volt az eredeti mintában. – Azt is igen találónak vélem, hogy a szobornüvet-hordó talpkő a szt. István bazilikájának egy márványdarabjából készült, melyet emez egyszerű, felvésett szavak jelölnek: »az alapító Szent Istváné.« Vajha mentől többször szólharnánk valódi érdem méltó jutalmáról!»¹⁶⁵ De jutott Deákról szóló tudósítás a rákövetkező év elejére is. Februárban ugyanis a Magyar Gazdasszonyok Egyesülete által szervezett, már említett „*ínség-bazár*”-on Deák faragványait is árusították. A Koszoriú beszámolója szerint: „Hány család nyomorát enyhíté csak *Deák* Ferencz nagy hazánkfiának keze munkája! Saját kezűleg faragott számos papír nyomtatót követ. E nagy izléssel és finomult csiszolt és díszített fényűzési czikknak árát sen szabták. A vevő retszésére volt bízva, hogy ily becses emlék értékét meghatározza. – A kiknek kevesebb pénzök volt, kegyeletből sem kéndezősködtek ára iránt – sokan csak látni akarták. E czikknak azonban jó keletje volt. – Harmincz, ötven, száz forinton kelt darabja, – nem az érték, hanem a vevő lehetőségének arányában. Egy bolt az általa faragott pipáról volt elnevezve: »*Deák* pipájához.« Ez *Zichy* Ferdinándné és *Karácsonyi* Ferenczné boltja volt.”¹⁶⁶ (Kiem. az eredetiben.) S azután 1864 nyarán, bár Deák neve nem került említésre, de az olvasók számára világos lehetett, ki volt az a férfi

¹⁶³ Vegyes c. rovat. SzF I. 51. sz. 815.

¹⁶⁴ Vegyes c. rovat. SzF II/1. 9. sz. 143.

¹⁶⁵ Vegyes c. rovat. K I/1. 3. sz. 70–71.

¹⁶⁶ Az *ínség bazár Pesten*. „–n.” szígnóval. K II/1. 8. sz. 186.

Vörösmarty egy nyomtatásban akkor napvilágot látott versében, aki – a vershez fűzött szerkesztői jegyzet szerint – a két részre szakadt ellenzéki pártot Zala megyében az 1840-es évek közepeán kibékítésre bírta:

Egy név, egy elv, s Zalának büszkesége
Oly férfi, milyen ritkán születik;
Mí kell egyéb, mint a jók összesége?
S a vész haralma rajtunk megtrörik
És úra ember lesz a gáton ort,
Hol eddig a viszály uralkodott.¹⁶⁷

S nem szakadt meg a sor 1865 elején sem. Januárban jelent meg a hír a Koszoriúban: az 1861. évi országgyűlés Pesten lévő tagjai „ez idén is” üdvözölték Deák Ferencset az évkezdett alkalmával.¹⁶⁸ Ez már a provizórium végnapjait előre vetítő enyhülés jelként kerülhetett a nyilvánosság elé, hiszen, bár igen ártalmatlannak tűnik, de a feloszlott országgyűlés tagjait mintegy restülteként jeleníti meg, ezért nemkívánatos hír volt a provizórium kormányzata számára. Ezt követre egy újabb tiszleletadási gesztusról között beszámoló: „Zala megye lelkes hölgyei, Botka szül. Herrendy Polin urnő indítványára s vezetése mellett, díszes szőnyeget hímeznek Deák Ferencznek.”¹⁶⁹ Hogy a sor azután a Budapesti Szemle újabb fizetése kapcsán Deáknak a Wenzel Lustkandl művének bírálataként a magyar államjog összefoglalására vállalkozó munkájára, az *Adalék a magyar közjoghoz* című értékelésére figyelmet felhívó közleménnyel záródjon: Lustkandl „okoskodásait nagy hazánkfiak az ő régi pajzsával és fegyverével, a logikával, egymás után hátrítja el és vágja vissza.”¹⁷⁰ Egy ironikus gesztus erejéig azonban Arany helyt adott olyan megjegyzésnek is, ami jelezhetette, némelyek mintha sokallták volna, hogy Deák tekintélyt a körülötte gyűlkező értelmiségiek a legkülönfélébb kérdésekben is mértékadónak tekintik. A Redout építése és megnyitása kapcsán fellángolt vitában arról, hogyan is hívják magyarul az új intézményt (amiből azután a ’vigadó’ került ki győztesen), a Koszoriú között egy verset, amely szűrósan kijelenti, ilyen fontos kérdésben Deáknak is feltehetően meg kell szólalnia.¹⁷¹ (Mint ahogy természetesen nem szólalt meg.)

Külpolitikai események érthetően még ritkábban kerültek említésre Arany lapjaiban. De amikor 1863 tavaszán az Oroszország megszállta volt lengyelországi területeken újabb szabadságharc tört ki, s néhány hétig Európa figyelme a lengyelek felé fordult, a Koszoriú is megemlékezett „Kondratovics Lajos” (Władysław Syrokomla) lengyel

¹⁶⁷ Vörösmarty: *A Zalamegyecikének*. K II/2. 1. sz. 4.

¹⁶⁸ Vegyes c. rovat. K III/1. 2. sz. 47.

¹⁶⁹ Vegyes c. rovat. K III/1. 5. sz. 119.

¹⁷⁰ Vegyes c. rovat. K III/1. 9. sz. 215.

¹⁷¹ Z. A. [Zichy Antal]: *Redoute (azaz: borzadj)*. Epgyrammák. K III/1. 4. sz. 93.

népköltőről, s hogy 1831-ben Oroszország megsemmisítette a lengyel nemzet önállóságát, a lengyel nyelvet kizárta a közélet színtereiről, hogy kitorolja a szívekéből a lengyel nemzeti érzelmeket. S a tanulságot persze Magyarországra is lehetett vonatkoztatni: „Azonban egy nemzetben még a tester sem könnyű megölni, nemhogy a lelket.”¹⁷² A felkelés gyors leverése után sem feledkezett meg a lap a lengyel ügyről, a „lengyel sebesültek” vagy „a zsarnokság és forradalom szörnyűségei közt” is megrendezett varsói zenéünnepe, az az év őszén elhunyt József Korzeniowski lengyel író, a Párizsban a „lengyel harcosok javára” rendezett felolvassások egy ideig még fel-felbukkantak a Koszorú hasábjain.¹⁷³ 1863 őszén a lap „curiosumkép” közölte a hírt, hogy a német uralkodók gyűlése augusztusban Frankfurt városának 130 ezer forintjába került. Azt persze már nem kellett hozzátennem, hogy a gyűlésen Anton Schmerling ausztriai államminiszter terve szerint a Német Szövetség szervezetenek reformja került volna napirendre, ami megerősítette volna az Osztrák Császárság politikai súlyát a szervezeten belül. Poroszország azonban bojkottálta a gyűlést, s sikeresen hiúsította meg az osztrákq tényterést, így az esemény végül a bécsi diplomácia látványos kudarcával járt.¹⁷⁴

Arany szerkesztőként sikeresen mérte fel a kormányzat politikai túróképessegét és saját szerkesztői mozgásterét, hiszen miközben folyóiratai minden számát a legkülönfélébb szövegelemeken keresztül átszűrte a politikai ellenzéki színvonalú nemzeti elkötelezettség, azt a költemények, elbesszélések, értekezések, a kultúra, irodalom világának hírei keretezték és foglalták magukba. Moritz Zsigmond más kontextusban, erősen megróvón „óvatosan bátor”-ként jellemezte Aranyt,¹⁷⁵ mi a megrovó jelentésartalom nélkül használjuk most ezt a szókapcsolatot szerkesztői magatartásának jellemzésére. (Mindden bizonnyal nem véletlenül ugyanez jellemezte Kemény Zsigmond báró gyakorlatát is a Pesti Napló élén.) Arany lapjai természetesen maradtak azok, aminek hirdették magukat: „aesthetikai, kritikai és szépirodalmi folyóirat”, „szépirodalmi s általános műveltség terjesztő hetilap”. Nem szándékunk azt állítani, hogy a politika ügyei domináns szerepet játszottak volna bennük. Azt azonban talán sikerült bebizonyítani, hogy a kor olvasói számára a lapok egyetlen számának kézbe vétele után sem lehergett kétségess: azok szerkesztője a nemzeti kultúra fejlődését az alkotmányosság és a politikai önállóság kivívásával párosítva tudja csak elképzelni.

Arany 1862 nyarán, fűrdőkúrija idején így jellemzi lelkiállapotát Madách Imrénék: „csak néz ki belém a lélek mint toronyból a baktér...”¹⁷⁶ A baktér figyelmesen szemléli a torony körüli vidéket, véleményét alkot, de maga nem aktív szereplője, még kevésbé

¹⁷² Egy lengyel költő, K I/1. 12. sz.: 282.

¹⁷³ Vegyes c. rovat, K I/1. 17. sz.: 407., I/2. 13. sz.: 308., 22. sz.: 524., II/1. 9. sz.: 215.; vö. Tóth Kálmán: *A lengyel anyja (Románca)*, Uo., III/1. 7. sz.: 148.

¹⁷⁴ Vegyes c. rovat, K I/2. 12. sz.: 287.

¹⁷⁵ Moritz 1978: 716.

¹⁷⁶ Arany levele Madách Imrénék, Szilacs, 1862. augusztus 29. Arany 2014: 118.

formálja az előtte elvonuló eseményeknek – s nem is akar azzá lenni. Úgy látjuk, e hasonlat találon leírja azt is, ahogy Arany szerkesztőként viszonyult a „nemzeti és társadalmi kérdések” erőteréhez. Kívül is és belül is lenni – egyszerre.

Források

MNL OL D 191: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Abszolútizmus kori levéltár D 191 M. kir. helytartótanács, elnöki iratok

MNL OL D 212: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár Abszolútizmus kori levéltár D 212. M. kir. helytartótanács, XXII. Könyv- és számvizsgálati osztály iratai

Ágai 1892: Porzó [Ágai Adolf], *Por és Hamu: Barátim s jó embereim emlékezete*, Bp., Athenaeum, 1892.

Arany 1952: ARANY János *Összes Művei*, VI: *Zsengék, Tördelések, Rögönzések*, s. a. r. VOJNOVIC Géza, Bp., Akadémiai Kiadó, 1952.

Arany 1982: ARANY János *Összes Művei*, XVI: *Arany János levelezése (1852–1856)*, s. a. r. SÁFRÁN Györgyi, Bp., Akadémiai Kiadó, 1982.

Arany 1989: *Aranyról*, összeáll. Tóth Tibor, Bp., Tankönyvkiadó, 1989.

Arany 2004: ARANY János *Összes Művei*, XVII: *Arany János levelezése (1857–1861)*, s. a. r. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas Kiadó, 2004.

Arany 2014: ARANY János *Összes Művei*, XVIII: *Arany János levelezése (1862–1865)*, s. a. r. Új Imre Artila, Bp., Universitas Kiadó – MTA BTK Irodalomtudományi Intézet, 2014.

Die Protokolle 2007: *Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848–1867, Abteilung IV: Das Ministerium Rechberg*, II: 6 März 1860 – 16. Oktober 1860, bearbeitet, eingeleitet von Stefan MALFER, Wien, Öbv, 2007.

Ersey 1883: ERSEY Sándor, *Arany János életéből*, Bp., Rath Mór, 1883.

Vértessy 1914: VÉRTESY Jenő, *Scabó Károly levelei Gyulai Pálhoz*, 1–3: Közlemény, IJK, 1914 (24.), 103–114, 223–236, 322–332.

K: Koszorú
PN: Pesti Napló

SzF: Szépirodalmi Figyelő

Hivatkozott irodalom

Bartha 1953: BARTHA János, *Arany János*, Bp., Művelt Nép Könyvkiadó, 1953.

Benedek 2003: BENEDÉK Gábor, *Kollektív amnézia: honvédtisztek hivatalkálalása a Bach-korszakban = Mikro történelem: Válogatások és korlatok: A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület 1999. évi miskolci konferenciájának előadásai*, szerk. DOBRÓSSY István, Miskolc, Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, 2003 (Rendi Társadalom – Polgári Társadalom, 12), 394–413.

Benedek 2006: BENEDÉK Gábor, *A bürokratizáció történetéhez: az 1853–54. évi defini-tív rendelkezés személyi következményei = Zombékok: Középosztályok és iskolázatlanság Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig*, szerk. KÖVÉR György, Bp., Századvég, 2006, 235–254.

Benkő 1897: BENKŐ Imre, *Arany János tanársága Nagy-kőrösön*, Nagykőrös, Öttinger ny., 1897.

Benkő 1908: BENKŐ Imre, *Arany János és tanártársai önéletrajzai*, Nagykőrös, Öttinger ny., 1908.

Czigány 1990: CZIGÁNY Lóránt, „*Neved ki díccsel ejténé...? Személyi kultusz Ferenc József és Rákosi Mátyás korában* = C. I., *Nézz vissza haraggal!* Bp., Gondolat Kiadó, 1990, 70–98.

Dávidházi 1994: DÁVIDHÁZI Péter, *Humor mestertink: Arany János kritikai öröksége*, Bp., Argumentum Kiadó, 1994.

Dávidházi 1998: DÁVIDHÁZI Péter, *Teve, menyét, sebhal: Ellendállásunk (felhő)próbái Shakespeare-től Aranyig = D. P., Per passivum resistitiam: Változatok halalom és írás témájára*, Bp., Argumentum Kiadó, 1998, 65–81.

Deák 2013: DEÁK Ágnes, „*A politika ne nyulj hozzám-virág volt!*”: *Sajtószabályozás a Schmerling-provizórium időszakában*, Századok, 2013 (147), 3., 625–654.

Hajnóczy 1988: HAJNÓCZY Gábor, *A nemzeti építészeti stílus kérdése az Akadémia palota körüli vitában = Forradalom után – kiegyezés előtt: A magyar polgárosodás az abszolútizmus korában*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Gondolat, 1988, 195–214.

Kerényi 2002: KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002.

Kerényi 2005: KERÉNYI Ferenc, „*Szóhalmi kisebbség, bűn a hallgatás?*”: *Az irodalmi élet néhány kérdése az abszolútizmus korában*, Gyula, Bekés Megyei Levéltár, 2005.

Keresztury 1957: KERESZTURY Dezső, *Arany János 1817–1882*, Bp., Magyar Helikon, 1957 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Kiadványai, 1), 5–24.

Keresztury 1987: KERESZTURY Dezső, „*Csak hangköre más?*”: *Arany János 1857–1882*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1987.

Kovács 2000: KOVÁCS József László, *Az 1857-es császártörvény irodalmi visszhangja = Az irodalom ünnepei. Kultusz-történeti tanulmányok*, szerk. KALLA Zsuzsa, Bp., 2000 (A Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei, 9) 255–266.

Lauka é. n.: LAUKA Gusztáv, *A multiról a jelennek*, kiadta a Petőfi-Társaság, Bp., Aigner Lajos, é. n.

Miklóssy 1985: MIKLÓSSY János, *Irodalmi, szótárakoztató, művelődési sajtó = A magyar sajtó története II/1: 1848–1867*, szerk. KOSÁRY Domokos, NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1985, 654–677.

Milbacher 2009: МИЛБАХЕР Роберт, *Arany János és az emlékezet balzsama: Az Arany-ba-гуморны a kulturális emlékezésben*, Bp., Ráció Kiadó, 2009.

Móricz 1978: MÓRICZ Zsigmond, *Arany János írói bátorsága = M. Zs., Tanulmányok, I, s. a. r. Szabó Ferenc*, Bp., Szépirodalmi Kiadó, 1978, 712–724.

Németh G. 1963: *Glosszák = Arany János Összes Művei. XII: Prózái művek 3: Glosszák, szerkesztői üzenetek, szerkesztői megjegyzések, előfizetési felhívások*, s. a. r. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1963, 349–360.

Németh G. 1971: NÉMETH G. Béla, *Tünelmetlen és keslekedő felszázad*, Bp., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

Németh G. 1976: NÉMETH G. Béla, *Arany folklóraitainak világirodalmi tájékozódásáról* = N. G. B., *Léhbarc és nemzetiség: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*, Bp., Magvető Könyvkiadó, 1976, 445–468.

Németh G. 1981: NÉMETH G. Béla, *A szerkesztő s a kritikus Arany* = N. G. B., *Küllő és kertek: Tanulmányok*, Bp., Magvető Kiadó, 1981, 59–69.

Pap 2003: PAP József, *Magyarország vármezei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*, Szeged, Belvedere, 2003.

Sáfrán 1973: SÁFRÁN Györgyi, *Arany János és Rozványa Erzsébet*, Bukarest, Kriticon, 1973.

Szabad 1967: SZABAD György, *Forradalom és kiegyezés választóján (1860–61)*, Bp., Akadémiai Kiadó, 1967.

Szajbély 2005: SZAJBÉLY Mihály, *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2005.

Szegedy-Maszák 1972: SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *Az átlenygített dal = Az el nem ért bizonyosság: Elemzések Arany lírájának első szakaszából*, szerk. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai Kiadó, 1972, 291–358.

Szilágyi 1990: SZILÁGYI Márton, *Edvárd király, angol király...: Arany János és Lisznyai Kálmán*, Tekintet, 1990 (3.), 6., 113–118.

Tarjányi 2013: TARJÁNYI Eszter, *Arany János és a parodisztikus hagyomány*, Bp., Universitas Kiadó – EditioPrinceps Kiadó, 2013.

Új 2002: ÚJ Imre Attila, *A Koszoriú megszüntetésének okai és körülményei = A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, szerk. КОРОМАН Н. János, Bp., Universitas Könyvkiadó, 2002, 50–66.

Voinovich 1929: ВОЙНОВИЧ Гезза, *Arany János életrajza 1817–1849*, Bp., MTA, 1929.

Hoppál Mihály Újabb adatok és megjegyzések a Toldi mitológiai háttérhez

A folklórkutató sohasem tudja végérvényesen lezárni az egyes témák vizsgálatát, hiszen az újabb publikációk újabb szövegeket és újabb elméleteket, magyarázatokat (és bírálatokat) hozhatnak felszínre. Az évek során a *Toldi* mitológiai háttéréről írt tanulmány¹ kiegészítéséhez sok új adatra letem, most ezekből adok válogatást, megjegyezve, hogy még van ezeken kívül is. (Nem foglalkozunk ezúttal a nagy erejű hős történeti alakjával, vagyis azzal, hogy a magyar nemes ifjú valóban járt-e zsoldosként Itáliában, mert erre is vannak adatok!)

Fontosabbnak tekintjük ezúttal a folklóradatok bemutatását, amelyek támogatják azt az állításunkat, hogy a népi emlékezet évszázadokat tud átvelni. Elsőként a 19. század közepén gyűjtött adatokat idézzük. Ezeket még Arany János elbeszélő-költőmánya születésének idején gyűjtötte a *Magyar Mythologia* szerzőjének, Ipolyi Arnoldnak a felkérésére Csaplár Benedek egyik tanítványa Szeged környékén. E szövegek nincsenek kapcsolatban a költői feldolgozással, inkább Toldi mindennapiainól szólnak és természetesen az erejéről.

1. Gyermekkorában Budán a királynál a konyhában szolgált s mint ilyenek egyszerűen azt mondja a szakácsné:
 - Menj, hozz vizet a Dunából!
 - Miben? – kérde Toldi.
 - Amiben akarsz! – volt a felelet.Toldi előfogott két háromakós hordót s azokban hozott vizet, mit mindenki megcsodálván, erejének híret Mátyás király fülébe vitték, ki öt katonaszolgálatra alkalmazta ezután, hol csakhamar főrizsra vette a kötelet. [...] 3. Más alkalommal Toldit az olasz katonák félingerelelék, ekkor mindegyik szűrűjébe huszonöt fontos követ tett, s megrázkodásával a körülötte állókat a földre terítette, ezért Toldit a királynál bevádozták. Minthogy a király nem felejtette el még a lábnyomát, hajlandó volt Toldit megbüntetni. Éhhalálra kárhoztatván, szobába záratta; az éhhaláltól azonban megmentette a szakácsné a kulcslukon beadott kenyérfalatocskával. 4. Történt, hogy ebben az időben szép Magyarországból egy török vitéz nagyon hatalmasodott s annyira ment szemtelenségével, hogy néhány, vele megmért-közni bátorodó magyar vitéz kivégzése után a templomban szentmiséldozat

¹ Hoppál 1981.